

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ

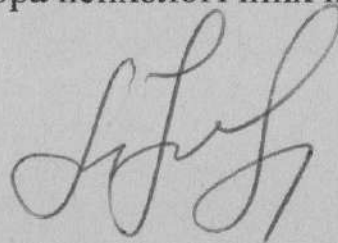
МИХАЙЛИШИН Уляна Богданівна

УДК 159.923: 316.62: [378.032 – 057.87]

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ
ФУНКЦІОНУВАННЯ ЦІННОСТЕЙ У СТУДЕНТСЬКИХ
ГРУПАХ В УМОВАХ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора психологічних наук

Сєверодонецьк – 2018

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Східноукраїнському національному університеті імені Володимира Даля МОН України, кафедра практичної психології та соціальної роботи, м. Северодонецьк.

Науковий консультант: доктор психологічних наук, професор
Завацька Наталія Євгенівна,
Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля МОН України
(м. Северодонецьк), кафедра практичної психології
та соціальної роботи, завідувач.

Офіційні опоненти: член-кореспондент НАПН України,
доктор психологічних наук, професор
Карамушка Людмила Миколаївна,
Інститут психології імені Г.С. Костюка
НАПН України, лабораторія
організаційної та соціальної психології, завідувач;

доктор психологічних наук, професор
Ващенко Ірина Володимирівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка МОН України,
кафедра загальної психології, професор;

доктор психологічних наук, професор
Пілецька Любомира Сидорівна,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника МОН України,
кафедра соціальної психології, професор.

Захист відбудеться «27» лютого 2018 року о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 29.051.11 Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля МОН України за адресою: 04053, м. Київ, вул. Січових стрільців, 52-А.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля МОН України за адресою: 93406, Луганська обл., м. Северодонецьк, просп. Центральний, 59-А.

Автореферат розісланий «26» січня 2018 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. Г. Лосієвська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Трансформаційні зміни, що відбуваються в країні за останні десятиріччя, породжують нові реалії, які потребують наукового осмислення, якісно інших підходів до їх вивчення і практичного врахування. Оновлення соціокультурної ситуації максимально актуалізує роль і значення цінностей особистості, які впливають на її становлення та поведінку в малій групі. Передусім мовиться про групи, які здійснюють безпосередній вплив на людину та її розвиток, а саме про виявлення соціально-психологічної специфіки функціонування цінностей в студентській групі, яка покликана забезпечувати поступальний процес соціалізації особистості, її інтенсивне зростання як особистості та майбутнього фахівця, професіонала.

Водночас події, що відбуваються в українському суспільстві, породжують досить складні явища, і саме ціннісні переконання студентства, яке завжди було на гостроті всіх соціальних процесів, стають актуальними в перспективах подальшого розвитку нашої держави. З огляду на це особливої ваги набуває проблема вивчення специфіки функціонування цінностей в студентських групах в умовах освітнього середовища, яка потребує переосмислення як на рівні індивідуального пізнання, так і в системі «індивід-група-суспільство», де її вирішення видається конче необхідним, зважаючи на потребу наукового обґрунтування функціонального навантаження групових цінностей, які можуть як координувати діяльність групи, так і виступати чинником ригідності групи й особистості, заважати процесам групового та особистісного розвитку.

Стан розробки проблеми дослідження. Ідеї становлення й розвитку особистості в групі та групових відносин широко висвітлюються в дослідженнях провідних учених (К. Абульханова-Славська, М. Альберт, Г. Андрєєва, С. Аш, В. Васютинський, С. Гарькавець, І. Данилюк, Л. Карамушка, А. Коваленко, М. Корнєв, Ч. Кулі, К. Левін, Д. Майєрс, С. Максименко, С. Мілграм, С. Московічі, Дж. Моутон, Г. Олпорт, А. Петровський, Л. Пілецька, Л. Почебут, В. Татенко, Т. Титаренко, Ю. Швалб, М. Шериф та ін.). В численних працях психологів (М. Бітянова, І. Ващенко, Е. Мейо, К. Рудестам, М. Савчин, В. Семиченко, В. Третьяченко, М. Ярошевський та ін.) група представлена основними параметрами, які характеризують її як ціле (групові процеси, композиція, структура) і людину як члена групи (групові очікування, групові санкції). Накопичений певний досвід у розумінні проблем студентської групи, нормативної поведінки в ній, ролі студентської групи у вирішенні завдань професіоналізації майбутніх спеціалістів (О. Блинова, А. Борисюк, Ю. Бохонкова, В. Бочелюк, М. Журба, З. Ковальчук, Л. Орбан-Лембрик, М. Тоба, Н. Чепелєва, О. Шевяков та ін.).

В сучасній психологічній науці ретельно розглянуто процеси входження особистості в світ людських цінностей, формування системи її ціннісних орієнтацій (Б. Ананьєв, Г. Балл, А. Бандура, І. Бех, М. Боришевський, Л. Виготський, Н. Гарькавець, З. Карпенко, Г. Костюк, Д. Леонтєв, О. Леонтєв, С. Максименко, А. Маслоу, Г. Олпорт, Д. Ольшанський, Н. Пов'якель, М. Рокич, С. Рубінштейн, В. Франкл, Е. Фромм, Ш. Шварц, В. Ядов та ін.). При цьому особливості функціонування цінностей в студентських групах висвітлюються

фрагментарно і розрізнено, не вивчаються як самостійний феномен, а аналізуються у контексті інших проблем. Йдеться про визначення специфічних параметрів групової згуртованості членів студентської групи, групової діяльності, групових норм тощо (О. Донцов, Я. Коломинський, Р. Кричевський, Т. Стефаненко, Г. Тедшфел, Дж. Тернер, Дж. Тібо та ін.). При цьому цілісний погляд на означену проблему залишається поза увагою дослідників.

Отже, проблема соціально-психологічної детермінації функціонування цінностей у студентських групах, зокрема під впливом динамічно змінюваного соціального середовища групи, вимагає поглибленого наукового аналізу, узагальнення та систематизації. Потребують подальшого вивчення й питання виникнення та збереження цінностей у студентських групах в умовах освітнього середовища.

Актуальність вирішення означеної проблематики, недостатнє розроблення теоретичних та практичних її аспектів в спрямованості до умов сучасної освіти України, а також соціальна значущість, зумовили вибір теми дисертаційного дослідження *«Соціально-психологічні засади функціонування цінностей у студентських групах в умовах освітнього середовища»*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в рамках комплексних науково-дослідних тем кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля «Соціокультурні та психологічні аспекти адаптації особистості в сучасному соціумі», «Соціально-психологічні основи розвитку адаптаційного потенціалу особистості засобами інноваційних психотехнологій в умовах трансформаційних змін сучасного суспільства». Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою радою Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (протокол № 5 від 26.03.2015 р.) та узгоджено з бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 5 від 23.06.2015 р.).

Об'єкт дослідження – цінності студентської молоді як соціальної групи.

Предмет дослідження – соціально-психологічні засади функціонування цінностей у студентських групах в умовах освітнього середовища.

Мета дослідження – розробити й обґрунтувати концепцію функціонування цінностей у студентських групах в умовах освітнього середовища; визначити методологічні та змістово-процесуальні засади реалізації програмно-цільового проекту з оптимізації процесу функціонування цінностей у студентських групах і основні складові його ефективної реалізації.

Відповідно до поставленої мети визначено такі завдання дослідження:

1. Провести теоретико-методологічний аналіз проблеми вивчення цінностей студентської молоді як соціальної групи.

2. Визначити концептуальні основи дослідження процесу функціонування цінностей у студентських групах в умовах освітньої взаємодії.

3. Виявити вплив групової динаміки та зміни рівня розвитку соціального середовища студентської групи на процес функціонування цінностей в ній.

4. Розробити структурну модель процесу функціонування цінностей у студентських групах в умовах освітнього середовища та провести її операціоналізацію.

5. Розкрити соціально-психологічні чинники виникнення та збереження цінностей в студентських групах в умовах освітньої взаємодії.

6. Запропонувати комплексний програмно-цільовий проект з оптимізації процесу функціонування цінностей у студентських групах в умовах освітнього середовища.

7. Виокремити основні складові ефективної реалізації системних заходів програмно-цільового проекту з оптимізації процесу функціонування цінностей у студентських групах.

Теоретико-методологічну основу дослідження становили: принципи системного підходу в психології (В. Ганзен, І. Данилюк, Г. Костюк, Б. Ломов, В. Мерлін, В. Семиченко, Г. Щедровицький та ін.); генетичний підхід до аналізу становлення особистості на різних вікових етапах життя (С. Максименко); концептуальні положення суб'єктно-діяльнісного (А. Брушлинський, Л. Виготський, А. Коваленко, С. Максименко, В. Москаленко, А. Петровський, Н. Чепелева та ін.) та особистісно-компетентнісного (І. Бех, І. Зязюн, О. Киричук, В. Моляко, В. Рибалка, Ю. Швалб та ін.) підходів; теорії: психіки як відображення дійсності (Б. Ананьєв, А. Коваленко, О. Леонт'єв), детермінізму (С. Рубінштейн), психології відносин особистості (О. Лазурський, В. М'ясищев), соціально-психологічної взаємодії (К. Абульханова-Славська, Г. Андрєєва, І. Ващенко, С. Гарькавець, Л. Карамушка, Л. Пілецька та ін.); соціальної ідентичності (А. Борисюк, Г. Тедшфел, Дж. Тернер), самокатегоризації (П. Оукс, П. Уллах, М. Хогг), інформаційного і нормативного соціального впливу (М. Дойч, Г. Джерард), соціального порівняння (Л. Фестінгер), самоактуалізації (О. Бодальов, Б. Братусь, А. Маслоу, К. Роджерс та ін.), самодетермінації (Е. Десі, Р. Мей, Р. Райан, В. Франкл, Е. Фромм та ін.); концептуальні підходи до: особливостей детермінації соціальної активності особистості (О. Асмолов, Ф. Зімбардо, Д. Леонт'єв, С. Мілграм, В. Петровський, Є. Рибалко, В. Скребець, В. Татенко, Т. Титаренко та ін.), вивчення проблем соціальної групи (О. Бондарчук, Л. Карамушка, С. Московічі, Дж. Тернер, В. Трет'яченко та ін.), вікових особливостей особистісного та професійного становлення студентів (Л. Балабанова, А. Варчев, О. Винославська, М. Заброцький, Е. Зеєр, С. Кузікова, А. Реан, Л. Орбан-Лембрик, В. Турбан, Т. Шнуренко, Т. Щербан та ін.); наукові погляди на природу і генезу цінностей та ціннісних орієнтацій особистості (Б. Ананьєв, І. Бех, О. Бондаренко, М. Боришевський, О. Дробницький, Л. Заграй, Л. Засекіна, З. Карпенко, А. Коломенська, Л. Мосієнко, Г. Радчук, М. Рокич, В. Тугарінов, В. Франкл, Ш. Шварц, В. Ядов та ін.) та особливості соціалізації молоді в умовах трансформації суспільства (Л. Божович, Ю. Бохонкова, В. Бочелюк, А. Зирко, І. Карпова, В. Москаленко, В. Осьодло, О. Соловйов та ін.); психологічні концепції психолого-педагогічної взаємодії в умовах освітнього процесу (В. Бондар, Я. Гошовський, А. Золотнякова, В. Кан-Калик, О. Киричук, З. Ковальчук, В. Кручек, С. Кузікова, М. Орап, Т. Ткач, В. Шусть та ін.); методологічні положення і принципи активних методів соціально-психологічного навчання та допомоги молоді в умовах суспільних змін (Г. Балл, О. Блинова, Л. Бурлачук, І. Вачков, Я. Гошовський, Н. Завацька, О. Кочарян, Г. Лейтц, Н. Максимова, Л. Петровська, М. Тоба, Н. Шевченко, О. Шевяков та ін.).

Для досягнення поставленої мети та розв'язання висунутих завдань використано комплекс методів дослідження:

– *теоретичні*: аналіз, синтез, порівняння сучасних наукових й емпіричних досліджень з проблеми вивчення соціально-психологічних засад функціонування цінностей у студентських групах в умовах освітнього середовища, а також їх узагальнення, класифікація й систематизація;

– *емпіричні*: методика оцінки психологічної атмосфери у групі (А. Фідлер) та рівнів її розвитку – соціометрія (в адаптації Я. Коломинського) й референтометрія (А. Реан); шкала соціальної дистанції (Е. Богардус, варіант Л. Почебут); опитувальник ціннісних вподобань (Г. Олпорт, Ф. Вернон, Г. Ліндсей, модифікація О. Аксьонової); аксіо-біографічна методика вивчення системи цінностей студентської групи (А. Вардомацький); метод підсумкової оцінки системи цінностей (Р. Лайкерт); методика вивчення групових очікувань «Експектометрія» (І. Попович); методика визначення ступеня ціннісно-орієнтаційної єдності групи (А. Петровський, В. Шпалінський); методика оцінки соціально-психологічного клімату студентської групи (В. Зав'ялов); багатофакторний особистісний опитувальник 16 PF (Р. Кеттелл); методика дослідження нормативного впливу в групі (Л. Орбан-Лембрик); методика «Ціннісні орієнтації» (М. Рокич, адаптація А. Гоштаутаса, А. Семенова, В. Ядова); методика самоактуалізації особистості (А. Лазукін, адаптація М. Каліна); методика «Q-сортування» (В. Стефансон); комплексна методика вивчення структури цінностей соціальної групи (М. Лапін);

– *методи математичної обробки даних* із їх подальшою якісною інтерпретацією та змістовним узагальненням. Статистична обробка даних і графічна презентація результатів дослідження здійснювалася за допомогою пакета статистичних програм SPSS (версія 19.0).

Організація і база дослідження. Дослідження проводилось на базі вищих навчальних закладів Центрального, Західного та Східного регіонів України. Емпіричне дослідження здійснювалося упродовж 2012-2017 рр. Вибірку склали 894 студента (419 (46,9%) юнаків і 475 (53,1%) дівчат) 1-5 курсів у віці від 17 до 22 років, які навчалися за психологічним, філософським, технічним, економічним та юридичним напрямками фахової підготовки та відповідними спеціальностями.

Надійність і вірогідність результатів дослідження забезпечено методологічним обґрунтуванням вихідних теоретичних позицій, використанням взаємодоповнювальних методів, що відповідають меті та завданням дослідження, репрезентативністю вибірки, поєднанням кількісних та якісних методів аналізу отриманих емпіричних даних, використанням методів математичної статистики.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що:

– *вперше*: здійснено системно-структурний аналіз категорії цінностей студентської групи з позиції різновидових теоретико-методологічних перспектив, які характеризують групові цінності як важливий структурний компонент динамічного функціонування студентської групи; *науково обґрунтовано* сукупність показників поліфункціональності групових цінностей та їх конотативний зміст; *виявлено* структурно-функціональну

семантику категорії освітньої взаємодії у соціальній психології та специфіку освітнього середовища, як цілісного і системного явища, в контексті їх впливу на функціонування цінностей у студентських групах; *визначено* концепцію процесу функціонування цінностей в студентських групах в умовах освітнього середовища, в основу якої закладено інтегративний підхід та сукупність принципів (системності, динамічності, активності, відкритості, корпоративності, подієвості, інформативності, креативності, мобільності, діалогічності, перспективності); *розкрито* вплив групових очікувань та групової динаміки, зміни рівня розвитку (початкового, низького, середнього, базового, високого) соціального середовища студентських груп (формування нової групи; з'ясування форм діяльності; розпад на групи; зміцнення групової роботи; об'єднання) та ступеня ціннісно-орієнтаційної єдності на процес функціонування цінностей в них; *розроблено* структурну модель функціонування цінностей в студентських групах та проведено її операціоналізацію з виділенням критеріїв (інформаційно-пізнавального, ціннісно-детермінованого, соціально-діяльнісного), показників (самостійності, значимості, соціальної активності) ціннісного самовизначення студентів у соціальному середовищі групи і стадій цього процесу (мотиваційно-ціннісної, ідентифікаційної, адаптаційної, орієнтаційної, персоналізаційної) та *виявлено* структуру функціонально-орієнтуючих кластерів цінностей у студентській групі (інтегральний (інтегральний базис та інтегральний резерв), диференціальний (опонуючий диференціал і конфліктогенна периферія) кластери), *розкрито* специфіку життєдіяльнісного, інституційно-регулятивного і комунікативного кластерів цінностей; *виокремлено* соціально-психологічні чинники виникнення та збереження цінностей в студентських групах в умовах освітнього середовища та побудовано структурну модель їх диференціації;

– *розроблено* комплексний програмно-цільовий проект з оптимізації процесу функціонування цінностей у студентських групах в умовах освітнього середовища з визначенням методологічних і змістово-процесуальних засад та основних складових його ефективної реалізації;

– *поглиблено* уявлення про регіональні та гендерні відмінності стосовно особистісних уявлень членів групи щодо групових цінностей; психологічну сутність групових цінностей, їх місця та ролі в детермінації соціальної активності студентської молоді; про особливості соціально-психологічного впливу в процесі функціонування цінностей у малій групі, зокрема студентській;

– *дістали* подальшого розвитку теоретико-практичні засади вивчення ціннісних орієнтацій студентської молоді та процесу функціонування цінностей у студентських групах; погляди щодо рушійних сил групової нормалізації і групової поляризації; соціально-психологічні підходи до засобів і технологій з оптимізації процесу функціонування цінностей у студентських групах в умовах освітнього середовища.

Теоретичне значення дослідження полягає в концептуальному обґрунтуванні соціально-психологічних основ функціонування цінностей у студентських групах в умовах освітнього середовища, їх ролі та місця у детермінації соціальної активності студентської молоді, регуляції її поведінки

та особистісного розвитку; розробці та операціоналізації структурної моделі функціонування цінностей в студентських групах відповідно до рівня розвитку їх соціального середовища та ступеня ціннісно-орієнтаційної єдності; виявленні та систематизації критеріїв, показників ціннісного самовизначення студентів у соціальному середовищі групи і стадії цього процесу; виокремленні структури функціонально-орієнтуючих кластерів цінностей студентів в групі та соціально-психологічних умов і чинників виникнення й збереження цінностей у студентських групах в умовах освітнього середовища; встановленні гендерних та регіональних відмінностей у розвитку групових цінностей студентства; розширенні уявлень про соціально-психологічну специфіку оптимізації процесу функціонування цінностей у студентських групах в умовах освітнього середовища на засадах методології інтегративного підходу.

Практичне значення дослідження полягає в можливості використання методичного інструментарію при проведенні системних досліджень аксіологічних феноменів; у розробці та реалізації комплексних формувальних заходів, спрямованих на оптимізацію процесу функціонування цінностей у студентських групах в умовах освітнього середовища. Отримані наукові дані та вироблені на їх основі рекомендації можуть бути використані соціальними психологами, соціальними працівниками, соціологами, спеціалістами в галузі управління та практиками, які займаються проблемами формування малих груп, команд, різних соціальних спільнот; у психопрофілактичній роботі з молоддю щодо запобігання антисоціальної активності, зменшення девіацій у поведінці. Розроблена автором програма спецкурсів «Оптимізація процесу функціонування цінностей у студентських групах в умовах освітньої взаємодії», «Соціалізація сучасного студентства та їх ціннісні орієнтації», «Генезис студентської молоді як соціальної групи», «Розвиток особистісного потенціала студентів в умовах освітньої взаємодії» впроваджена в процес професійної підготовки майбутніх фахівців різних напрямів підготовки та спеціальностей і в систему післядипломної педагогічної освіти. Апробований у дослідженні методичний інструментарій може стати основою для подальшого крос-культурного вивчення групових цінностей в конкретному соціокультурному середовищі. Отримані результати дослідження можуть бути використані у процесі викладання курсів соціальної психології, психології професійної комунікації, психології соціальної роботи, організаційної психології та ін.

Кандидатську дисертацію на тему «Особливості емоційних станів неповнолітніх з делінквентними формами поведінки» захищено у липні 2012 р. Положення та висновки кандидатської дисертації в докторській дисертації не використовуються.

Результати дослідження **впроваджено** в роботу Головного управління національної поліції в Закарпатській області (довідка № 226/106/01-2016 від 18.04.2016 р.); в навчально-науковий процес ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (довідка № 904/01-27 від 24.03.2016 р.), Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (довідка № 1611/42 від 12.11.2015 р.), Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (довідка № 03-29/01/3658 від 09.11.2015 р.),

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (довідка № 01-15/03-514 від 30.03.2016 р.), Харківського національного університету внутрішніх справ (акт від 30.03.2016 р.), ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» (акт № 720/21 від 18.04.2016 р.), Мукачівського державного університету (довідка № 2846 від 08.12.2015 р.), Херсонського державного університету (довідка № 01-28/624 від 05.04.2016 р.), Карпатського університету імені Августина Волошина (довідка № 321/12-15 від 17.12.2015 р.), Класичного приватного університету (м. Запоріжжя) (довідка № 602 від 29.03.2016 р.), Мелітопольського інституту державного та муніципального управління «Класичного приватного університету» (довідка № 25/16 від 25.03.2016 р.) та використовуються в процесі викладання професійно-орієнтованих дисциплін «Соціальна психологія», «Психологія соціальної роботи», «Психологія особистості», «Психологія та педагогіка вищої школи», «Психологічне консультування», «Психодіагностика» та спецкурсів.

Особистий внесок автора. Розроблені наукові положення та отримані емпіричні дані є самостійним внеском автора в розробку проблеми визначення соціально-психологічних засад функціонування цінностей у студентських групах в умовах освітнього середовища. В опублікованих із співавторами працях доробок автора становить 60%. Розробки та ідеї, що належать співавторам, у дисертації не використовуються.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні та практичні положення дисертаційної роботи було представлено на науково-практичних конференціях та семінарах різного рівня, зокрема на міжнародних: I-III науково-практичних конференціях «Актуальні питання соціальної та практичної психології у координатах сучасних парадигм» (Луганськ, 2012 р., 2014 р., Северодонецьк, 2015 р.), XII-XIII, XV науково-практичних конференціях «Соціально-психологічні проблеми трансформації сучасного суспільства» (Луганськ, 2012-2013 рр., Северодонецьк, 2015 р.), VIII науково-практичній конференції «Бъдещите изследвания – 2012» (Софія (Болгарія), 2012 р.), II, IV-V науково-практичних конференціях «Сучасні проблеми гуманітарної науки і практики: філософський, психологічний та соціальний виміри» (Луганськ, 2013 р., Северодонецьк, 2015-2016 рр.), дев'ятій науково-практичній конференції «Соціалізація особистості в умовах системних змін: теоретичні та прикладні проблеми» (Київ, 2014 р.), IX науково-практичній конференції «Релігія, релігійність, філософія і гуманітаристика у сучасному інформаційному просторі: національний і інтернаціональний аспекти» (Рубіжне, 2014 р.), X науково-практичній конференції «Інституціональні перетворення в суспільстві: світовий досвід і українська реальність» (Мелітополь, 2015 р.), XXIII науковій конференції «Наука і вища освіта» (Запоріжжя, 2015 р.), XII науково-практичній конференції «Сучасні проблеми екологічної психології: еколого-психологічні наслідки криз та катастроф» (Чернігів, 2016 р.), XVI науковій конференції «Соціально-економічний розвиток України: цивілізаційний вибір» (Мелітополь, 2016 р.), XV науковій конференції «Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy w kierunku modernizacji kapitału ludzkiego» (Жешув (Польща), 2016 р.), III науково-практичній конференції «Генеза буття особистості» (Київ, 2016 р.), науково-

практичній конференції, присвяченій пам'яті професора С.П. Бочарової «Особистість, суспільство, закон: психологічні проблеми та шляхи їх розв'язання» (Харків, 2017 р.), науково-практичній конференції «Inovačné výskum v oblasti sociológie, psychológie a politológie» (Сладковичево (Словацька Республіка), 2017 р.), науково-практичній конференції «Forming of modern educational environment: benefits, risks, implementation mechanisms» (Тбілісі (Грузія), 2017 р.); з міжнародною участю: науково-практичних конференціях «Бочаровські читання» (Харків, 2013-2016 рр.), XI-XII науково-практичних конференціях «Соціально-психологічні проблеми гендерної стратифікації суспільства» (Луганськ, 2014 р.; Сєверодонецьк, 2015 р.), регіональному науково-практичному семінарі «Дилема війни/миру в постгуманному світі» (Житомир, 2017 р.); *всєукраїнських*: науково-практичній конференції «Кіберагресія: психолого-педагогічні та кібернетичні проблеми безпеки» (Луганськ, 2012 р.), I-II науково-практичних семінарах «Теорія і практика психологічної допомоги: сучасні виміри» (Луганськ, 2012-2013 рр.), науково-практичних конференціях «Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки вищих навчальних закладів МВС України» (Харків, 2014-2015 рр.), IV науково-практичній конференції «Проблеми девіантної поведінки: історія, теорія, практика» (Київ-Ужгород, 2015 р.), науково-практичній конференції «Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України» (Харків, 2016 р.); *регіональній*: XIX науково-практичній конференції з проблем сучасної освіти «Університет і регіон» (Луганськ, 2013 р.); *міжвузівських*: 67-й, 69-70-х підсумкових конференціях професорсько-викладацького складу ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Ужгород, 2013 р., 2015-2016 рр.), науковій конференції факультету філософії, психології та соціології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля «Соціально-психологічний та філософський підхід до проблем сучасного світу» (Сєверодонецьк, 2016 р.), науковій конференції факультету гуманітарних наук, психології та педагогіки Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля «Гуманітарні проблеми сучасного розвитку суспільства» (Сєверодонецьк, 2017 р.); доповідалися та обговорювалися на засіданнях кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (2012-2017 рр.).

Публікації. Основні положення й висновки дисертаційної роботи представлено у 53 публікаціях автора, з яких 5 монографій (з них 1 одноосібна), 3 навчально-методичних посібника (у співавторстві), 24 статті у наукових фахових виданнях із психології (з яких 5 статей у наукометричних виданнях, 3 статті – у міжнародних виданнях), 21 публікація у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій та інших виданнях.

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел із 532 найменувань (з них 83 – іноземними мовами), 15 додатків на 103 сторінках. Загальний обсяг дисертації викладено на 525 сторінках, із них 364 сторінки основного тексту. Робота містить 21 таблицю на 21 сторінці, 9 рисунків на 5 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, стан розробки проблеми, визначено об'єкт, предмет і мету наукового пошуку, сформульовано завдання, розкрито теоретико-методологічну основу й методи дослідження, висвітлено наукову новизну, теоретичне й практичне значення та наведено дані про апробацію і впровадження результатів роботи.

У першому розділі «Теоретико-методологічні засади вивчення проблеми цінностей студентської молоді як соціальної групи» висвітлено основні підходи зарубіжних і вітчизняних дослідників до проблеми цінностей і ціннісних орієнтацій особистості взагалі та молоді, зокрема; визначено особливості студентської молоді як соціальної групи та розкрито її генезис в контексті впливу ситуації глобалізації; наведено зміст та основні групи ціннісних орієнтацій сучасної студентської молоді; визначено особливості динаміки ціннісних орієнтацій студентства як соціальної групи.

Констатовано, що категорія «цінність» є універсальною, яку використовують вчені з різних областей наукового знання про людину та суспільство. Так, у філософському підході цінності розглядаються як предмети, явища та їхні властивості, що потрібні членам суспільства в якості засобів задоволення потреб та інтересів (виокремлюються цінності життя й культури, матеріальні, духовні цінності, предметні, уявні), а також ідеї і спонукання в якості норми, мети або ідеалу (В. Василенко, О. Дробницький, Ч. Моррис, І. Нарський, Г. Ріккерт, Л. Столович, В. Тугарінов та ін.). У соціологічному підході цінності визначаються як цілі та засоби людського існування (Р. Віллінс, Є. Головаха, В. Ядов та ін.). У психологічному підході цінності переважно розглядаються у якості похідних від суспільних відносин, а для їх характеристики використовуються такі ознаки, як доцільність, значущість, корисність, нормативність, просоціальність тощо (К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, С. Гарькавець, Л. Карамушка, Г. Костюк, О. Леонт'єв, С. Максименко, С. Рубінштейн, Е. Фромм та ін.). Проведено аналіз розуміння категорії цінностей в межах основних напрямків психологічної науки: психоаналітичного (З. Фрейд), неофрейдизму (Е. Фромм), «розуміючої психології» (Е. Шпрангер), гуманістичної психології (А. Маслоу), екзистенційної психології (В. Франкл), діяльнісної психології (О. Леонт'єв, С. Рубінштейн) та ін.

З'ясовано, що категорія «ціннісні орієнтації» визначається через психологічні поняття установки, відношення, особистісного смислу та відбиває внутрішню структуру ставлення особистості до різних цінностей суспільного виміру (матеріального або духовного, морального або правового та ін.) (Г. Балл, І. Бех, І. Кон, М. Корнєв, М. Лапін, Д. Леонт'єв, Е. Носенко, В. Татенко, Ю. Трофімов, Ю. Швалб та ін.). Тому ціннісні орієнтації виступають характеристикою змістовної сторони спрямованості індивіда, яка відображує позитивне або негативне значення того, що відбувається у реальному житті.

Показано, що цінності є однією з форм відносин між суб'єктом та об'єктом, а ціннісні орієнтації – засобом реалізації цінностей, коли вони набувають особистісного сенсу. При цьому цінності відбивають спрямованість

соціальної активності особистості й виявляються, насамперед, у мотивах її діяльності (К. Абульханова-Славська, С. Гарькавець, Л. Карамушка, Н. Жигайло, З. Карпенко, О. Леонт'єв, С. Максименко, В. Москаленко, С. Рубінштейн, Т. Титаренко, В. Ядов та ін.).

Зазначено, що зарубіжні дослідники при визначенні цінностей та ціннісних орієнтацій акцентують увагу на потребах людини, які трансформуються в основні цінності, та виступають цілями її життя (А. Маслоу), або ототожнюють цінності з аспектом мотивації (К. Клаксон); на особистих пристрастях індивіда, які він привносить у соціокультурне середовище (М. Мід); на важливих особистісних смислах (Г. Оллпорт); на інтегративній функції цінностей, яка об'єднує всі процеси досягнення мети як ідеалу в суспільній системі (Г. Парсонс); на стійких переконаннях, специфічному виді поведінки або меті існування (М. Рокич); на переконаннях, які належать до бажаних кінцевих цілей або вчинків, що виходять за межі конкретних ситуацій та керують вибором або оцінкою поведінки і подій (Ш. Шварц); на стандартах, що використовуються у якості підстав для специфічних оцінок різних ситуацій (С. Фелдман); на системі координат, яка дозволяє індивіду діяти цілеспрямовано й послідовно у природному та соціальному світі (Е. Фромм); на переживаннях та ставленнях, якими керується людина у житті; на сенсі її життя, що втілюється у цінностях творчості (В. Франкл) тощо.

Встановлено, що характерною особливістю розвитку ціннісної проблематики українськими вченими є звернення до національних духовних цінностей, розробка проблеми їх відродження (М. Боришевський, І. Ващенко, Н. Гарькавець, В. Горський, Н. Завацька, В. Зоц, В. Кушерець, В. Перетяцько, Л. Пілецька, М. Чурилов та ін.).

Показано, що важливим напрямком дослідження ціннісних орієнтацій є вивчення їх місця в структурі особистості (І. Бех, Т. Бутківська, В. Дуб, Л. Іванько, Д. Леонт'єв, Г. Радчук, Л. Романюк, М. Слюсаревський, Т. Титаренко, Т. Яценко та ін.). Визначено, що цінності представляють момент практичного ставлення особистості до дійсності, який стосується того, що можна цінувати, оцінювати, приймати або відхиляти, перетворювати на мотив і мету поведінки, а смисли – ідеї, ідеальні змісти та інформація, що несе інші події, ситуації, предмети. Суб'єктивно особистісна цінність та особистісний смисл утворюють глибинні ціннісно-сміслові структури особистості, які стають регуляторами її соціальної активності. Зазначено, що систему цінностей особистості доцільно розглядати як складову більш розвиненої системи – ціннісно-сміслові сфери особистості. При цьому, цінності та смисли слід розглядати як функціональні характеристики багатовимірної системи «людина» (О. Блинова, А. Борисюк, В. Бочелюк, Б. Братусь, С. Гарькавець, А. Коваленко, З. Ковальчук, Д. Леонт'єв, В. Панок, В. Шусть та ін.).

З огляду на особливу сприйнятливність молоді, виникнення нових і девальвація колишніх життєвих цінностей вплинули на цю соціально-демографічну групу в більшій мірі, ніж на інші верстви суспільства. Констатовано, що найбільш активним учасником вищезазначених процесів переоцінки і трансформації цінностей є саме молодь, яка часто змушена

вибудовувати свою систему цінностей в умовах відсутності чітких моральних орієнтирів. Разом із тим, саме ціннісні орієнтації є основою виробітки молоддю життєвих позицій, які складають базис стратегій пізнавальної, професійної та соціальної діяльності, формують культуру мислення і спосіб життя. Дослідниками розкриті питання формування і структури ціннісних орієнтацій молоді в умовах економічного реформування та суспільних трансформацій (Л. Бенько, Н. Гарькавець, В. Гневашева, М. Горшков, Ю. Зубок, Т. Тітова, В. Чупров, Ф. Шерега та ін.); проблематика впливу ціннісних орієнтацій на вибір освітніх і професійних стратегій молоді (І. Харченко, Д. Константиновський, Л. Хабаєва, Г. Чередниченко та ін.); особливості становлення і розвитку ціннісно-сміслових орієнтацій молоді (З. Демченко, Л. Михальцова, В. Немировський, О. Соколова та ін.). Показано, що цінності, поряд зі смислами і потребами, виступають в якості критеріїв і показників оцінки якості життя молоді (В. Шурба та ін.).

Встановлено, що процеси глобалізації в сучасному світі, з одного боку, призводять до певної уніфікації цінностей, способу життя молоді як особливої соціально-вікової групи; з іншого – стимулюють інтерес до власної культури, історії, звичаїв і традицій, актуалізують проблему усвідомлення й збереження національної ідентичності (Л. Морозова, Т. Стефаненко, Г. Циганенко та ін.). Актуальним постає завдання формування особистості, яка має «глобальне бачення» світових процесів, але, в той же час, є носієм цінностей, які визначають відносини людини з соціумом, з самою собою, з природою. Показано, що особлива увага в рамках даної проблематики приділяється саме соціально-демографічній групі студентської молоді, система цінностей якої формується, в тому числі, за роки навчання у вищому навчальному закладі, і надалі буде системою цінностей цілого покоління фахівців, які здійснюватимуть свою діяльність в різних сферах суспільного життя. Підкреслюється специфіка цього вікового періоду і важливість його сензитивності для розвитку цінностей (Б. Ананьєв, Л. Виготський, І. Ільїнський, І. Кон, Ю. Самарін, Д. Фельдштейн та ін.).

Констатовано, що цінності студентської молоді як соціальної групи розглядаються в якості ідеалів або зразків, що вбирають в себе релевантність явищ дійсності, а, об'єднуючись у систему, утворюють ціннісні орієнтації, що зумовлюють регуляцію соціальної активності як на індивідуальному, так й на груповому та суспільному рівнях, і є детермінантою сприйняття дійсності, що визначає вибірковість поведінки й характер оціночної діяльності. Розглянуто основні групи ціннісних орієнтацій сучасної студентської молоді, яка навчається у вищому навчальному закладі: переважання цінностей професійної сфери; цінностей досягнення особистого успіху; матеріального забезпечення та соціальних контактів; сім'ї; при загальній лабільності ціннісних орієнтацій. Констатовано, що змістовними характеристиками цінностей студентів виступають ієрархічність, складність, відкритість, багатомодальність, дифузність, інерційність та нелінійність (В. Алексєєва, С. Бубнова, Н. Гарькавець, С. Гарькавець, Н. Непомняща, Т. Тітова, Т. Шнуренко та ін.).

Визначено, що ціннісні орієнтації студентства, як особливої соціальної групи, мають розглядатися як динамічна система з закономірностями свого

перебігу та розвитку (В. Андрущенко, І. Брийовська, Н. Головач, Г. Дьяконов, Н. Левковська, О. Легун, М. Лукашевич, Л. Романюк, А. Ручка, І. Федух та ін.). Показано, що переоцінка цінностей, яка відбувається на транзитивному етапі розвитку суспільства, та виявляється в свідомості студентства (іноді не на користь високих суспільних ідеалів) вимагає перегляду системи функціонування ціннісних орієнтацій цієї соціальної групи в умовах освітньої взаємодії.

Зазначені констатації потребують додаткового вивчення, оскільки залишаються не з'ясованими соціально-психологічні засади функціонування цінностей у студентських групах в умовах освітнього середовища під впливом трансформаційних змін сучасного соціуму.

У другому розділі **«Функціонування цінностей у студентських групах в умовах освітнього середовища: концептуальні основи дослідження»** визначено концепцію дослідження процесу функціонування цінностей в студентських групах в умовах освітнього середовища, в базис якої закладено інтегративний підхід; з'ясовано структурно-функціональну семантику категорії взаємодії у соціальній психології та специфіку освітньої взаємодії, як цілісного і системного явища, в контексті її впливу на функціонування цінностей у студентських групах; розкрито соціально-психологічний стан функціонування та рівні розвитку студентської групи.

Як показав попередній аналіз, існуючі методологічні підходи (В. Зацепін, Г. Козуб, Л. Марісова, І. Сильченко, М. Тоба та ін.) дозволяють розглянути соціально-психологічні умови розвитку соціальної групи, особливості формування в ній соціально-психологічного клімату, адаптації членів групи до групових норм. Однак, дані підходи не дозволяють визначити соціально-психологічний стан функціональності такої соціальної групи як студентська, а також визначити особливості її впливу на процес виникнення та збереження цінностей в ній. Недооцінка або штучне заниження значущості соціально-психологічного стану функціональності студентської групи призводить до зменшення результативності вжитих заходів щодо підвищення ефективності відкриття та оволодіння новими цінностями й пошуку сутнісних смислів життєдіяльності.

З огляду на міждисциплінарні підходи до визначення особливостей студентської групи, узагальнено, що студентська група – це складова соціально-психологічних відносин, яка визначається структурно-статусними взаємодіями між студентами та функціональна спрямованість якої обумовлена діяльнісним змістом членів групи шляхом гармонізації соціально-психологічного стану в процесі реалізації цільових установок з регулювання і координації взаємодії між формальними й неформальними системами групи.

Показано, що процес функціонування цінностей в студентських групах, який відбувається в складних реаліях трансформаційного соціуму, висуває нові вимоги до системи освіти. Модель майбутнього фахівця, випускника сучасного вузу ґрунтується на якісно новому співвідношенні професійного та громадянського розвитку, передбачає концентрацію уваги на формуванні якостей, які забезпечують соціально-психологічну компетентність, що віддзеркалює здатність до ефективного входження в спільноту, вміння співпрацювати, та, передусім, потребує визначення оптимальних умов

формування просоціальних суспільно-значущих цінностей. Натомість традиційна освітня практика ще недостатньо системно орієнтована на процес формування ціннісних орієнтацій студентства в умовах освітньої взаємодії (Г. Балл, Ю. Бохонкова, В. Кремень, С. Максименко, Г. Селевко, Ю. Сербін, М. Тоба, Н. Чепелєва, Д. Чернілевський, І. Якиманська та ін.). Визначено, що вектор соціально-психологічного дослідження функціонування цінностей в студентських групах доцільно спрямовувати на вивчення та аналіз даного явища з позиції системного підходу, який дозволяє розглянути виникнення, прийняття та збереження цінностей в системі «студент – група», вивчення групових цінностей як соціально-психологічної категорії, що сприяють повноцінному функціонуванню групи як єдиного суб'єкта діяльності та взаємодії.

З'ясовано, що започаткування і концептуалізація С. Максименком наукової думки щодо генези психічних властивостей особистості призвели до зміни дослідницької парадигми з відстеження закономірностей розвитку окремих елементів психіки в напрямку вивчення своєрідної інтегрованої єдності – особистості у процесі її безперервного становлення й розвитку, які відбуваються в режимі активного міжособистісного спілкування, зокрема в студентських групах у варіанті освітньої взаємодії.

Констатовано, що категорія «взаємодія» широко використовується у гуманітарних науках і трактується як полісемічне поняття, яке відрізняється за змістом і завданнями, на виконання яких спрямовані спільні дії, як процес, який передбачає взаємовплив суб'єктів один на одного, спрямований на узгодження, організацію та досягнення визначених цілей під час спілкування або виконання спільної діяльності (З. Ковальчук, С. Максименко, Т. Ткач, Н. Чепелєва та ін.). У контексті нашого дослідження взаємодія – це одна зі сторін спілкування, що розглядається у взаємозв'язку з комунікативною та перцептивною сторонами. Визначено, що поняття взаємодії перебуває у взаємозв'язку з поняттям структури. При цьому взаємодія є інтегруючим фактором, за допомогою якого відбувається об'єднання частин у певний тип цілісності. Принцип взаємодії конкретизується у дослідженні причинності; взаємодія визначає відношення причини та наслідку, обумовлює розвиток об'єктів. Кожна зі взаємодіючих сторін виступає як причина іншої і як наслідок одночасного зворотного впливу протилежної сторони. Взаємодія породжує конструювання і реалізацію моделей спільної діяльності, стає своєрідним простором формування, розвитку, моделювання особистості. Відповідно освітня взаємодія сприяє актуалізації, персоналізації, інтеріоризації і екстеріоризації особистісних структур, стає сектором індивідуального й метаіндивідуального простору існування особистості в просторі групи. При цьому психологічний вплив розглядається як багаторівневий та багатоякісний процес, що забезпечує детермінацію і регуляцію різних функціональних утворень й станів в єдиній психологічній організації людини. Функція впливу виходить на перший план у формально-рольовому спілкуванні, коли воно організується з приводу освітньої діяльності. Тоді важливими характеристиками взаємодії стають способи впливу, контроль дій, координація зусиль тощо.

Визначено, що сутнісні ознаки соціальної взаємодії притаманні саме

освітній взаємодії, що є цілісним і системним явищем, на яке впливає соціальний контекст навчання та научіння, детермінований соціальними інститутами через систему ціннісних, нормативних, рольових, статусних приписів. Показано, що освітня взаємодія має також ознаки соціально-психологічної взаємодії, в якій загальні аспекти освітньої діяльності конкретизуються у спілкуванні та безпосередніх міжособистісних стосунках.

Проте, одним із пріоритетних завдань дієвості освітньої взаємодії є розкриття мережі сутнісних ознак, глибинних зв'язків і субстанційних властивостей соціо-психоструктури особистості студента, включеного в студентську групу, з метою віднайдення ефективних шляхів для налагодження успішної, плідної та результативної діяльності в напрямку оптимізації функціонування цінностей в ній.

Проведений аналіз дозволив нам сформулювати концептуальні основи нашого дослідження – це система поглядів, що виражає певний спосіб бачення, розуміння, трактування цінностей студентської молоді як соціальної групи, процесів соціалізації студентства, і презентує провідну ідею та конструктивні принципи вирішення наукового завдання, визначивши сутність (сукупність зв'язків, відносин, якісних характеристик) цінностей у студентських групах, описавши структуру цінностей в них, виявивши чинники, умови їх функціонування в умовах освітнього середовища. Соціально організована взаємодія сприяє зародженню спільності смислів, цілей і способів діяльності; є мотивуючою основою до становлення усвідомленої саморегуляції в процесі функціонування цінностей. Предметом взаємодії є узагальнені й усвідомлені способи навчання та соціальної діяльності, а також норми взаємодії і спілкування. При такій організації освітньої взаємодії функціонування цінностей в студентських групах відбувається від первинного, вихідного стану на основі засвоєних з попереднього соціального досвіду норм і способів соціальної інтеракції до стану формування особистісних цінностей.

З'ясовано, що в межах соціальної психології студентська група розглядається як різновид малої соціальної групи, в основі якої лежить статусно-рольова структура. Виявлено, що у соціально-психологічних дослідженнях пропонується розгляд студента безпосередньо в системі міжособистісних стосунків, впливів і взаємовпливів у студентській групі та в навчальному закладі взагалі. Визначено особливості впливу групи на формування та розвиток особистості (Г. Андреєва, Г. Балл, І. Блонський, О. Солодухова та ін.); висвітлено проблеми учнівських груп та показано, що питання відносин в групі пов'язані з поняттям локусу орієнтації, що полягає в динамічній властивості групи (або осіб) виступати суб'єктом впливу на становлення особистості та системи її ціннісних орієнтацій (Я. Коломінський, О. Лутошкін, Л. Уманський та ін.). Доведена роль впливу найближчого морально-етичного середовища групи на розвиток особистості студента (М. Боришевський, С. Кузікова, Л. Орбан-Лембрик, В. Третяченко та ін.). Узагальнено, що функціонування цінностей відбувається безпосередньо в соціальному середовищі студентської групи за певних умов. В зв'язку з цим особливого значення набуває концепція А. Петровського, згідно з якою характер розвитку особистості визначається рівнем розвитку групи, до якої

вона належить і в яку вона інтегрована. В дослідженнях (В. Агеєв, В. Бакєєв, І. Волков, О. Донцов, М. Обозов, К. Платонов та ін.) рівень розвитку групи розглянуто як основний параметр міжособистісних стосунків осіб, що входять до цієї групи. В працях В. Давидова зазначена концепція доповнена застосуванням принципу провідної діяльності на кожному віковому етапі.

Згідно проведеному аналізу з проблеми дослідження динамічних процесів у групі нами було виокремлено кілька моделей її розвитку. В якості основних параметрів до визначення рівня розвитку групи були обрані: зміст та цінності спільної діяльності (А. Петровський), активність особистості (О. Дусавицький), зміст моральної спрямованості групи, ціннісно-орієнтаційна і організаційна єдність (Л. Уманський), групова згуртованість (О. Лутошкін), організаційна структура (Е. Воутилайнен, Т. Санталайнен).

З огляду на вищезазначене, проблему функціонування цінностей у студентських групах ми пропонуємо розглядати через призму включення студентів у соціальне середовище групи з різним рівнем її розвитку.

Стосовно динамічних процесів в соціальному середовищі студентської групи, визначено, що група може перебувати на рівнях розвитку, які відрізняються однорідністю соціометричної структури, показником групової згуртованості, варіантами взаємин «студент – група», що впливає на функціонування цінностей в ній. При цьому соціальне середовище групи розглядається як сукупність взаємовпливів у ході навчально-виховного процесу, що передбачає поширення соціального досвіду всіх зазначених груп на основі взаємопроникнення їхніх субкультур (Н. Максимова). Встановлено, що на I рівні (початковому), який пов'язаний з формуванням нової групи, соціометрична структура студентської групи нестійка і може змінюватися, групова згуртованість низька. Взаємовідносини між особистістю і групою на I рівні можуть розвиватися шляхом співіснування за принципом невтручання. На II рівні (низький) випрацьовуються групові цінності, взаємовибори здійснюються в діадах або в тріадах, у соціометричній структурі студентської групи з'являються «лідери», «обираємі», «відторгнуті» та «ізолювані», групова згуртованість низька. Взаємовідносини між студентом і групою можуть розвиватися, крім зазначених на I рівні, за такими варіантами: студент добровільно приймає групові цінності; вдає, що приймає групові цінності; прагне до зміни групових цінностей. III рівень (середній) розвитку соціального середовища студентської групи характеризується розпадом на мікрогрупи. Вибори і взаємовибори здійснюються також в діадах й тріадах; кількість студентів, не включених до жодної мікрогрупи, зростає; водночас збільшується кількість студентів із низьким соціометричним статусом. Референтометричні й соціометричні статуси частіше не співпадають, групова згуртованість на середньому рівні. На IV рівні (сприятливий) мікрогрупи, створені на попередньому рівні, об'єднуються за певними умовами для спільної діяльності. Соціометрична структура студентської групи знову змінюється: збільшується число студентів, які належать до статусної категорії «обираємі», групова згуртованість зростає. Стосунки окремих студентів і групи стають більш оптимальними, завдяки сприйняттю групових цінностей та зберіганню внутрішньої незалежності одночасно. Для V рівня (високий) характерним є об'єднання всіх мікрогруп у студентській групі на умовах спільної діяльності,

кількість низькостатусних студентів мала або вони відсутні взагалі. Студенти задоволені міжособистісними стосунками в групі, вони мають референтні групи в межах студентської групи і самі входять до референтних груп своїх одногрупників. Група стає сприятливим середовищем для функціонування цінностей особистості та набуває високого референтометричного статусу у вищому навчальному закладі загалом.

Отже, визначено концепцію процесу функціонування цінностей в студентських групах в умовах освітнього середовища, в основу якої закладено інтегративний підхід та сукупність принципів, провідними з яких є принципи системності, динамічності, активності, відкритості, корпоративності, подієвості, інформативності, креативності, мобільності, діалогічності, перспективності.

Зазначене актуалізує необхідність визначення соціально-психологічної специфіки взаємодії особистості студента та цінностей групи в освітньому середовищі вищого навчального закладу на основі використання системних (Б. Ананьєв, П. Анохін, В. Ганзен, Б. Ломов, С. Максименко, В. Мерлін, В. Семиченко, Г. Щедровицький та ін.) концептуальних побудов, у яких враховується багатомірність та багаторівневність явищ, які розглядаються.

У третьому розділі «Соціально-психологічна специфіка взаємодії в освітньому середовищі: особистість студента і цінності групи» наведено соціально-психологічну характеристику ціннісного самовизначення студентів та запропоновано структурну модель процесу функціонування цінностей у студентських групах в умовах освітнього середовища; розкрито рольову позицію студента як члена студентської групи і соціально-психологічні очікування в міжгруповій взаємодії; визначено залежність функціонування цінностей студента від соціальної ситуації розвитку в групі та специфіку реалізації його цінностей в групі.

Показано, що соціально-психологічна специфіка взаємозв'язку між особистістю, особистісними та груповими цінностями акумулюється навколо питань про те, наскільки групові цінності є включеними або відповідають когнітивним схемам членів групи, наскільки вони співвідносяться, доповнюються чи, навпаки, заперечуються особистісними цінностями кожного члена групи. Встановлено, що при цьому значні розбіжності та когнітивний дисонанс між особистісними цінностями суб'єктів групової взаємодії й груповими цінностями може спричинити цілий ряд як конструктивних, так і деструктивних процесів, які опосередковують розвиток групи, як колективного суб'єкта взаємодії, і розвиток кожного суб'єкта окремо.

Визначено, що ціннісне самовизначення студента в умовах освітнього середовища є, з одного боку, процесом становлення особистості студента, орієнтації на саморозвиток і співробітництво, розвиток індивідуальності й колективізму, що відображає сходження студента до особистісних та професійних цінностей, з іншого – результат, виражений в сформованому системно-особистісному новоутворенні, що обумовлює здатність проектувати життєву перспективу, здійснювати відповідальний вибір цілей і цінностей. Показано, що ціннісне самовизначення студента в умовах освітнього середовища здійснюється за допомогою організації ціннісної взаємодії суб'єктів

освітнього процесу, використання змісту освіти, збагаченого аксіологічними ідеями і провідними освітніми технологіями.

Розроблена структурна модель процесу функціонування цінностей у студентських групах в умовах освітнього середовища, яка дає можливість зафіксувати таку характеристику процесу самовизначення студентів як процесуальність. Вбираючи фактор часу, позначаючи протяжність розвитку і цінності, вона визначає просторовий і часовий вектори виникнення та збереження цінностей в студентських групах в умовах освітньої взаємодії.

Виявлено, що саме ціннісне самовизначення виступає своєрідним актом прояву власної позиції та ставлення суб'єктів групової взаємодії до групових цінностей, де допустимими є прояви їх свободи, активності, вибірковості, волевиявлення. При цьому, ціннісне самовизначення залежить від особистісних смислів, тобто міри значущості групи для суб'єкта, і відповідно від цього залежить прийняття, неприйняття або зовнішня демонстрація цінностей групи.

Встановлено, що ціннісне самовизначення передбачає з боку суб'єктів групової взаємодії активний пошук, який залишає місце для власної свободи, самодетермінації, саморегуляції, де суб'єкти конструюють реальність і є активними її творцями. Констатовано, що групові та особистісні цінності можуть продуктивно співжити в одному соціально-психологічному просторі, розвиватися в ньому; де кожний має право на особистісну автономію. Тому ступінь прийняття групових цінностей визначає кожний сам для себе, оскільки групова цінність розглядається як гнучке та схильне до модифікацій утворення, яке, за сприятливих умов, передбачає перехід до більш раціональних, прогресивних групових цінностей.

Визначено, що динамічність суспільних процесів вимагає від суб'єктів групової взаємодії мобільності, евристичності, вміння швидко орієнтуватися в ситуації, а тому актуалізується проблема інтуїтивного прийняття або неприйняття особистістю цінностей групи.

Показано, що на соціально-психологічну специфіку ціннісної сфери кожного члена групи впливає його рольове становище та соціально-психологічні очікування в міжгруповій взаємодії. З'ясовано, що певна роль вже наперед окреслена набором цінностей та норм, яких має дотримуватися член групи. Проблема полягає у тому, що така заданість може дисонувати з цінностями особистості і сприяти деіндивідуалізації, дезадаптації, адиктивним проявам у її поведінці, десоціалізації. Визначено, що очікування членів групи щодо групових цінностей у переважній більшості студентів стосуються цінностей міжособистісної взаємодії.

Результати вивчення ціннісно-орієнтаційної єдності в групах характеризуються в межах 0,32-0,48 балів, що свідчить про середній ступінь розвитку такої єдності ($0,3 \leq C \leq 0,5$) у 70% груп, $C \leq 0,3$ – низький її ступінь – у 30% груп, $C \geq 0,3$ – високий ступінь (не виявлено).

Розкрито змістові характеристики та рівні сформованості соціально-психологічних очікувань досліджуваних на кожному році навчання. На першому році навчання важливе значення має адаптація до навчально-професійної діяльності, перебіг якої впливає як на рівень соціально-психологічних очікувань студентів, так і на результати їх діяльності. Високий

рівень соціально-психологічних очікувань сприяє ефективному перебігу адаптаційного процесу, утворенню в групі сприятливого соціально-психологічного клімату, а також є необхідною передумовою високого ступеня ціннісно-орієнтаційної єдності студентської групи. Виявлено, що у студентів другого року навчання низький рівень сформованості соціально-психологічних очікувань, що пояснюється актуальністю процесу персоналізації і зумовлюється ретрансляцією навчально-виховного процесу, що й допомагає студентам усвідомити себе як цінність. Присутня своєрідна егоцентричність, яка негативно позначається на рівні сформованості соціально-психологічних очікувань другокурсників. У студентів третього року навчання стабілізується статусно-рольова ієрархія групи, набувають якісного рівня показники ціннісно-орієнтаційної єдності групи як колективу, мають місце стабільні, сформовані групові цінності, норми, звичаї, традиції. Ці соціально-психологічні чинники позитивно впливають на рівень сформованості групових очікувань. На початку четвертого року навчання стабілізуються ті мікрогрупи, які були створені на другому-третьому роках навчання. Групи четвертого курсу характеризуються сталою статусно-рольовою ієрархією, сформованими показниками ціннісно-орієнтаційної єдності групи як колективу, апробацією міжособистісних взаємин впродовж тривалого терміну, сформованими груповими нормами, звичаями, традиціями, що позитивно впливає на рівень сформованості соціально-психологічних очікувань в міжособистісній взаємодії. Впродовж п'ятого курсу, особливо останнього його семестру (виробничої практики), можуть мати місце дестабілізаційні прояви в міжособистісних взаєминах.

Проведене дослідження показало, що 14,4% студентів мають високий рівень, 72,7% – середній і, відповідно, 12,9% – низький рівень сформованості соціально-психологічних очікувань в міжособистісній взаємодії. Встановлено статистичну достовірність відмінностей між показниками, на підставі яких виокремлені рівні сформованості соціально-психологічних очікувань за U-критерієм Манна-Уїтні ($p \leq 0,01$).

З'ясовано, що групові очікування пов'язані з груповою роллю та очікуваннями членів групи відповідно до цієї ролі. У системі «індивід-група» виникають два рівні рольової поведінки. З одного боку, це сприйняття ролі індивідом, його власне розуміння того, як він має себе вести, з іншого, – рольові очікування, які «продиктовані» кожною роллю та нормами стосовно цих ролей. Зазначено, що роль може оцінюватися в соціальній, соціально-психологічній та психологічній системах. Зазначено, що роль у соціальному плані – це об'єктивний результат і суспільна значущість діяльності суб'єкта; у психологічному трактуванні – це відповідність якостей індивіда виконуваний ролі; у соціально-психологічному – це глибина розуміння, прийняття відповідальності щодо виконання ролі, це співвідношення ролі з груповими цінностями. Визначено співвідношення групових цінностей з роллю суб'єктів групової взаємодії: тільки 29,4% студентів зауважили, що групові цінності повністю відповідають їх рольовій позиції.

Виявлено індивідуально-психологічні особливості студентів, кореляційні залежності між їх нормативною поведінкою як членів групи та окремими факторами методики 16PF Р. Кеттелла, зокрема, щодо особливостей

міжособистісної взаємодії. Визначено гендерні відмінності між респондентами. Для хлопців домінуючими є фактори, які належать до емоційно-вольової сфери, а саме фактори С, О, Q1 ($p \leq 0,01$) та Q4 ($p \leq 0,05$). Це емоційна нестійкість, слабкість, почуття провини, тривожність, самобичування, дратівливість, енергійність, радикалізм, аналітичність. Психологічний портрет дівчат дещо різниться, тут превалюють фактори інтелектуальної сфери та фактори, які впливають на міжособистісну взаємодію; представниці жіночої статі виявилися більш практичними (фактор М) ($p \leq 0,01$), соціально сміливими, підприємливими (фактор Н) ($p \leq 0,05$), м'ягкосердечними, ніжними (фактор І) ($p \leq 0,01$).

Порівняльний аналіз за курсами (другий та четвертий) виявив, що другокурсники більш конформні, демонструють гіпотимію (невпевнені у собі), депресивність, ранимість, прямолінійність; мають тенденцію поступатися та відмовлятися від виконання завдань, нестійкість інтересів. Четвертокурсників відрізняли прагнення до домінування, агресивність; при цьому у представників зазначених курсів переважає фактор Q1 («консерватизм-радикалізм») ($p \leq 0,05$), тобто простежується схильність обережно ставитися до прогресивних ідей та перспектив.

Кореляційні залежності здебільшого стосуються допоміжного фактору F4 («конформність-незалежність»), а також впливу меншості групи. З'ясовано, що при зростанні самодостатності, протенсії, «супер-Его» вплив меншості на членів групи зменшується. Це означає, що при особистісній незалежності, підозрілості, догматичності, сентиментальності, недовірі, пасивності, думка меншості не має суттєвого значення для членів групи. Встановлено, що наведені змінні посилюють конформну поведінку як зовнішню, так і внутрішню.

Отже, визначення змістовної специфіки групових цінностей показало, що вони формуються на підставі відпрацювання певного ставлення до навколишнього світу, соціальної реальності, яке зумовлене місцем групи у соціальному середовищі, її досвідом в організації та здійсненні діяльності, ціннісно-орієнтаційної єдності в ній.

Подальше емпіричне дослідження було спрямоване на визначення соціально-психологічних умов і чинників функціонування групових цінностей у студентських групах з метою розробки комплексного програмно-цільового проекту з оптимізації цього процесу.

У четвертому розділі «Соціально-психологічні умови і чинники функціонування цінностей в студентських групах» визначено особистісне та функціональне навантаження цінностей в студентських групах; виявлено вплив групових цінностей на становлення соціальної активності студентів та їх самоактуалізацію; розкрито психологічні основи виникнення та збереження цінностей у студентських групах зі з'ясуванням структури функціонально-орієнтуючих кластерів таких цінностей та соціально-психологічних чинників їх функціонування; уточнено гендерні розбіжності у процесі функціонування групових цінностей студентської молоді різних регіонів України.

Констатовано, що регулювання соціальної поведінки особистості, як правило, розглядається в контексті ціннісно-нормативної та установчо-диспозиційної парадигм, які можуть опосередковувати вибір та прийняття

групових цінностей і, тим самим, визначати своєрідність студентської групи, яка є структурним елементом більш загальної системи, а саме освітнього середовища. Показано, що в такому ракурсі доцільно вивчати цінності як таксономічний різновид норм, який не зводиться до набору виокремлених членами групи норм-цінностей, а надає такий їх синтез, який є якісно новим утворенням і характеризує групу як колективний суб'єкт діяльності та взаємодії (Л. Орбан-Лембрик). Цінності інтерпретуються як мотиваційні норми, на відміну від норм, які є обов'язковими і виконуються, але не є інтеріорізованими. Йдеться про узгодженість групових цінностей та групових норм із системою особистісних цінностей студента, оскільки розбіжність між ними може слугувати причиною внутрішньоособистісних та міжособистісних конфліктів в студентських групах, посилювати тривожність тощо. Емпіричним шляхом було виокремлено норми-цінності студентської групи: професійного самовизначення, професіоналізму; спілкування; самовдосконалення; престижу; адаптації, які опосередковують та визначають стиль міжособистісної взаємодії, спосіб прийняття рішень, цілі, якими сповнена група як колективний суб'єкт. Оскільки студентська група є цілісною системою, яка має специфічні, властиві тільки їй якості, то ще одним її показником слугують цінності-якості: моральні, ділові, емоційні.

З'ясовано, що цінності студентської групи впливають на прояв ініціативності її членів, їх самоактуалізацію та соціальну активність. Порівняння результатів проведеного емпіричного дослідження серед студентів різних напрямів фахової підготовки та спеціальностей з даними інших дослідників (Л. Андрусів, С. Гарькавець, Л. Орбан-Лембрик, В. Перетяцько, Т. Тітова) показало, що система цінностей студентства перебуває у стані формування, її відрізняє певна динаміка та вона характеризується ієрархічністю, залежністю від внутрішніх і зовнішніх впливів, доступом нових цінностей, що забезпечує розвиток системи цінностей та її динамічне існування, багатомодальністю, дифузністю, інерційністю та нелінійністю, коли одні й ті ж цінності здатні детермінувати їх різновекторну активність. При цьому система цінностей студентів наповнена незначною кількістю релевантних цінностей, що зумовлює нестійкість, а іноді й непослідовність їх соціальної активності. Встановлено, що більшість цінностей перебуває у площині лабільних і ситуаційних та цілеспрямовано не впливає на соціальну активність студентської молоді, а зумовлює багатовекторність їх різноманітних дій (одночасно займатися кількома видами діяльності – навчання, робота, особисте життя, захоплення тощо), які можуть вступати в аксіологічне протиріччя. Серед цінностей переважають цінності індивідуалістичного спрямування, які зумовлюють підвищену активність студентів у сфері самореалізації, а релевантні термінальні та інструментальні цінності мають специфічні професійні особливості, що пояснюється формуванням цінностей під впливом професійної спеціалізації.

Показано, що, як у дівчат, так і у хлопців привалює середній рівень самоактуалізації. Дещо відмінним виявився рівень самоактуалізації за окремими шкалами (шкали «цінності», «орієнтація у часі») у студентів другого та четвертого курсів: у другокурсників – він вищий. З'ясовано, що більшість студентів керується міркуваннями, що «ініціатива карається», нівелюється

значення знань, досвіду, наукових здобутків, спостерігається життя «від сесії до сесії», «від іспиту до іспиту», що не сприяє підвищенню рівня самоактуалізації особистості студента, удосконаленню його соціальної активності та індивідуальної компетентності. Відповідні норми-цінності студентської групи підтримують та підкріплюють вказані тенденції.

Встановлено, що значна кількість кореляційних взаємозалежностей знайшла свій вираз між умовами впливу меншості групи та шкалами «висока потреба в пізнанні» ($r=0,84$; $p\leq 0,01$), «автономність» ($r=0,72$; $p\leq 0,01$). Це означає, що розкриття свого потенціалу, активної творчої позиції, реалізацію креативності, можливість проектування життєвих перспектив студенти пов'язують з діяльністю меншості групи, яка може створити для цього умови.

Виявлено структуру функціонально-орієнтованих кластерів цінностей студентів в групі, а саме *інтегральний кластер* (інтегральний базис (4,4-5,0 балів) із цінностями: «життя людини», «порядок», «комунікативність») та інтегральний резерв (3,91-4,39 балів) із цінностями: «сім'я», «робота», «незалежність», «свобода», «благополуччя», «ініціативність»), *диференціальний кластер* (опонуючий диференціал (3,0-3,9 балів) із цінностями: «традиція», «моральність» і «жертвність») і *конфліктогенна периферія* (2,99-1,0 балів) із цінностями: «свавілля» і «владність»). Частка інтегрального кластера у сукупній підтримці цінностей складає 62%, диференціального – 38%. Розкрито специфіку *життєдіяльного* («сім'я» (4,27), «робота» (4,19), «незалежність» (4,08), «благополуччя» (3,98), «ініціативність» (3,87)); *інституційно-регулятивного* («порядок» (4,56), «свобода» (4,02), «традиція» (3,56), «свавілля» (2,61), «владність» (2,53)) і *комунікативного* («життя людини» (4,61), «комунікативність» (4,32), «свобода» (4,02), «моральність» (3,44), «жертвність» (3,06)) кластерів, що дозволило отримати цілісне уявлення про функціональну структуру цінностей, які орієнтують поведінку студентів.

Констатовано, що у студентів, незалежно від курсу навчання, переважає колективістська спрямованість у взаємодії з одногрупниками (73,4%). Вони прагнуть до тісного спілкування, у них є потреба набуття групового комунікативного досвіду, потреба в допомозі, в інформації, що є свідченням їхнього бажання бути прийнятими групою, задіяними у спільну групову діяльність. З'ясовано, що в студентській групі виробляється своєрідна система цінностей, норм, специфічні правила, традиції, зразки поведінки, які є притаманними цій групі, що сприяє її членам в налагодженні контактів, а саме взаємодіяти, співпрацювати, поважати один одного, допомагати один одному. Члени групи стають взаємозалежними та в процесі взаємодії набувають соціально-психологічного досвіду. За результатами показників методики «Q-сортування» встановлено, що студентам першого курсу притаманна виражена залежність (стосовно групи) – 46,9%. Тобто вони ще не мають чітко сформованого соціально-психологічного досвіду у спілкуванні та взаємодії. Студентська група в цей період не існує як єдине ціле, де кожен повинен виконувати певну роль, робити свій внесок у розвиток та формування єдиної групи. Незалежними і комунікабельними виявилися студенти п'ятого курсу. Вони також налаштовані на прийняття «боротьби», чого не можна сказати про студентів першого курсу. Щодо студентів третього курсу, то майже половина з

них прагне до залежності і тільки 9,9% до незалежності; 40,8% націлені на уникнення «боротьби». Ця група є майже сформованою та адаптованою у своєму соціальному середовищі. Вона відрізняється від інших груп (студенти першого і п'ятого курсів) стресостійкістю та надійністю. Показано, що кожного разу, коли дії та вчинки передбачені певними стандартами поведінки, будуть повторюватись, особливо тими самими членами групи, з'явиться тенденція до стабілізації цінностей. У свою чергу, повторення буде закріплювати та фіксувати дії в звичках самих індивідів. Оскільки студенти вирішують одні й ті ж самі завдання, вони починають покладатись один на одного. За таких обставин розвивається почуття взаємної спільності, узгодженості, взаємозв'язку, що сприяє формуванню соціально-психологічного досвіду взаємодії. Застосування коефіцієнта кореляції Пірсона показало, що шкала «дружелюбність» позитивно корелює зі шкалою «альтруїстичність» ($r=0,73$; $p \leq 0,05$); «доброзичливість» зі шкалами «дружелюбність» ($r=0,85$; $p \leq 0,05$) і «альтруїстичність» ($r=0,69$; $p \leq 0,05$), «залежність» ($r=0,56$; $p \leq 0,05$) та «авторитарність» ($r=0,55$; $p \leq 0,05$). З'ясовано, що соціально-психологічний досвід взаємодії членів групи є одним із чинників, який сприяє формуванню цінностей у студентській групі.

Факторизація психодіагностичних даних досліджуваних по всіх групах виявила таку факторну структуру соціально-психологічних чинників функціонування цінностей у студентських групах:

- F1 «міжособистісні стосунки в групі» (описує 20,9% загальної дисперсії) та поєднує в собі такі характеристики, як-то: гендерні особливості респондентів; авторитарність (0,798); егоїстичність (0,779); агресивність (0,765); залежність (0,758); дружелюбність (0,853); альтруїстичність (0,742); доброзичливість (0,703);

- F2 «психологічна атмосфера в групі» (описує 13,4% загальної дисперсії). В його основі: приязність/ворожість (0,774); згода/незгода (0,732); задоволеність/незадоволеність (0,707); теплота/холодність (0,789); співробітництво/неузгодженість (0,654); взаємопідтримка/недоброзичливість (0,665); захопленість/байдужість (0,680); цікавість/нецікавість (0,692).

Отже, проведений факторний аналіз та процедура кластеризації дозволили виділити сукупність внутрішніх взаємозв'язків та причинно-наслідкових залежностей в емпіричному матеріалі та сприяли виявленню основних соціально-психологічних чинників виникнення і збереження ціннісних стандартів та норм поведінки у студентській групі. Розроблена структурна модель диференціації соціально-психологічних чинників функціонування цінностей в студентських групах в умовах освітньої взаємодії. Визначено, що на виникнення групових цінностей впливають єдність цілей, мотивів, ціннісних орієнтацій членів групи, подібність їх поглядів та установок, смисложиттєвих та нормотворчих орієнтацій; обґрунтовані групові очікування та розподіл ролей в реалізації спільної діяльності; успіх у виконанні групових ролей та опосередкування цього успіху емоційними станами студентів; пізнавальна, соціальна, моральна активність членів групи; успішність групових дій самоконтролю й самореалізації; активізація соціально-значущих мотивів; емоційна та комунікативна психологічна єдність, яка характеризує процес міжособистісного пізнання та взаєморозуміння між

членами студентської групи; позитивний соціально-психологічний клімат на рівні емоційного, когнітивного та поведінкового компонентів.

Виявлено та проаналізовано соціально-психологічні чинники збереження цінностей в студентських групах. Зокрема, обґрунтовано зумовленість збереження групових цінностей певною стандартизацією оцінок, установок і процедур, формуванням почуття групової єдності, яке є джерелом групоутворення та її розвитку; задоволеністю від спільної групової діяльності; взаємною привабливістю членів групи (ступінь симпатій); характером взаємозв'язку членів студентської групи (кооперативна чи конкурентна стратегія поведінки), стилем керівництва і прийняття рішень (участь членів групи у прийнятті групових рішень), соціально-психологічним досвідом взаємодії членів групи. Показано, що на основі загальних цілей та спільної діяльності у членів студентської групи формується почуття причетності до групи як психологічної спільності. Доведено, що це почуття відіграє велику роль у груповій взаємодії, формуванні сумісності і спрацьованості, спрямовує членів групи на досягнення єдиної цілі за умов спільної діяльності і позитивно впливає на формування та збереження групових цінностей та норм.

З'ясовано гендерні та регіональні відмінності стосовно особистісних уявлень студентів щодо групових цінностей. Зауважимо, що, за даними (Л. Андрусів, Н. Гарькавець, Л. Орбан-Лембрик, В. Осипенко, Т. Тітова) на гендерному рівні хлопцям притаманні цінності, які переважно уособлюють зовнішні диспозиційні утворення, а дівчатам – внутрішні; при цьому в дівчат більш акцентованим є аксіологічний конфлікт, детермінований як прагненням контролю за реалізацією зовнішніх ціннісних пріоритетів, так і більшою залежністю від цінностей постфігуративної культури (С. Гарькавець). Виявлено гендерні відмінності щодо означених змінних: хлопці-респонденти в оцінці дівчат своєї групи надають перевагу виключно жіночим якостям; при цьому заперечують будь-які прояви маскулітних моделей поведінки; дівчата-респонденти, характеризуючи хлопців своєї групи, називають виключно маскулітні якості. Очевидно, що позиціонування хлопців чи дівчат групи поза межами статевої норми, не до кінця сприймається членами групи, але, якщо йдеться про досягнення групової цілі, виконання групового завдання, то група виправдовує таку якість. Простежено певні регіональні відмінності: репрезентанти Східного регіону частіше застосовують групові санкції у порівнянні з респондентами Західного та Центрального регіонів. Емпіричні відомості щодо регіональних особливостей ціннісного групового впливу більшості і меншості не виявили значних розбіжностей.

В п'ятому розділі «Оптимізація процесу функціонування цінностей у студентських групах в умовах освітнього середовища» виокремлено провідні підходи та напрямки оптимізації процесу функціонування цінностей у студентських групах; запропоновано комплексний програмно-цільовий проект з оптимізації процесу функціонування цінностей у студентських групах в умовах освітнього середовища та визначено результати реалізації формувального впливу; виокремлено основні складові ефективної реалізації системних заходів програмно-цільового проекту з оптимізації процесу функціонування цінностей у студентських групах.

Проведений теоретико-методологічний аналіз концептуальних засад дослідження та отримані емпіричні результати дозволили визначити особливості функціонування цінностей у студентських групах в ході освітнього процесу; відповідний зміст освіти, спрямований на цей процес. Встановлено, що цінності – це інтегративне особистісне утворення, яке формується і виявляється у процесі інтеракції з явищами соціальної дійсності. Це посилює вимоги до організації освітнього процесу: до проектування та моделювання реального життя, трансформації навчальної діяльності в діяльність суспільну через ряд проміжних стадій. Інтегративний підхід в дослідженні дозволив визначити ціннісну структуру особистості студента, місце в ній цінностей. В рамках діяльнісного підходу був зроблений пошук шляхів організації соціально-психологічного досвіду взаємодії студентів у здійсненні діяльності, визначений повнотою її змісту в процесуальному аспекті (цілепокладання – виконання) і у видовому аспекті (представленість всіх компонентів діяльності – когнітивного, мотиваційного, ціннісно-орієнтаційного). У руслі діяльнісного підходу до процесу функціонування цінностей у студентських групах лежить, зокрема, ідея контекстного навчання. Завдяки створенню соціально-психологічних та психолого-педагогічних умов для трансформації навчальної діяльності у суспільну діяльність, з відповідною зміною потреб і мотивів, цілей, вчинків, засобів, предмета і результату відбувалося моделювання змісту суспільної діяльності з боку її предметно-технологічних і соціальних складових. На психолого-педагогічному рівні методологічного аналізу діяльнісний підхід співвідносився з процесуально-результативним, проблемно-ситуативним і завданневим підходами. Процесуально-результативний підхід зумовлював обов'язкове включення моніторингових процедур в процес функціонування цінностей у студентських групах. При цьому здійснювався контроль процесу перетворення навчальної діяльності в суспільну в ситуаціях освітньої взаємодії. Проблемно-ситуативний підхід орієнтував на проектування і створення навчальних ситуацій просоціального вибору та їх переваги над субкультурними ціннісними орієнтаціями. В рамках особистісного підходу функціонування цінностей в студентських групах розглядалося як становлення мотивів поведінки, мислення, реалізації соціально-психологічного досвіду, проявів емоційно-вольової регуляції в залежності від ситуацій соціальної взаємодії. Професійна готовність викладача до реалізації програмно-цільового проекту з оптимізації процесу функціонування цінностей у студентській групі передбачала визначення можливостей створення ситуації вибору засобами навчально-предметної діяльності; застосування прийомів контекстуалізації, діалогізації, наявність задуму ситуації соціальної взаємодії; вміння актуалізувати ціннісні аспекти досліджуваних ситуацій, переводити їх в діяльнісно-комунікативну форму.

Констатовано, що соціально організована взаємодія, зокрема, освітня сприяє зародженню спільності смислів, цілей і способів діяльності; є мотивуючою основою до становлення усвідомленої саморегуляції в процесі функціонування цінностей у студентських групах. Предметом взаємодії є узагальнені і усвідомлені способи навчання та соціальної діяльності, а також норми взаємодії і спілкування. При такій організації навчання функціонування

цінностей у студентських групах розвивається від первинного, вихідного стану на основі засвоєних з попереднього соціального досвіду норм і способів соціальної інтеракції до стану формування особистісних та групових цінностей.

З'ясовано, що в оцінці сформованості цінностей необхідний комплексний підхід, який передбачає врахування таких критеріїв: змістовні характеристики діяльності – комплекс внутрішніх спонукань, установок, мотивів поведінки і діяльності, спрямованості інтересів; рівень й якість результатів; процесуальні особливості формування цінностей. Це означає, що сформованість цінностей оцінюється з одного боку, по тому, наскільки цінності включено в загальну структуру особистості студента і, з іншого – як вони впливають на його діяльність. Показано, що одним із основних способів формування цінностей в студентській групі в умовах освітнього середовища є навчальна ситуація соціальної взаємодії, яка розгортається в перебігу виконання завдання, вирішення проблеми. При цьому навчальна ситуація розглядається як система сконструйованих умов, що спонукають і опосередковують активність молодшої людини в соціальному контексті майбутньої діяльності. Моделлю навчальної ситуації виступає завдання, яке моделює у своєму змісті типові ситуації, що виникають в реальному житті. У таких ситуаціях відбувається засвоєння та актуалізація знань, становлення мотивів, розвиток якостей, мислення, набувається досвід реалізації знань, а також емоційно-вольової регуляції вчинків.

Показано, що проектування та створення ситуацій соціальної взаємодії в перебігу освітнього процесу спирається на принцип психолого-педагогічного забезпечення особистісного включення студента в навчальну діяльність; принцип проектування і створення предметного і соціального контексту майбутньої діяльності; принцип провідної ролі спільної продуктивної діяльності викладача і студентів, діалогічного типу спілкування; принцип актуалізації ціннісних аспектів змісту освіти; принцип формування самосвідомості студентів. Залежно від провідних функціональних можливостей ситуації формування цінностей студентів умовно розділено на ситуації формування мотиваційної основи цінностей; ситуації формування інструментальної основи цінностей; ситуації формування ціннісно-сислової основи ціннісних відносин, етики, відповідальності; ситуації формування індивідуально-психологічної основи цінностей; ситуації формування поведінкової основи цінностей, ситуації прояву свідомості. Форми та методи організації освітнього процесу, спрямованого на формування цінностей, повинні зумовлювати динамічний рух діяльності студентства від навчальної до суспільної через стадії різноманітних проміжних форм. Ефективності даного процесу сприятиме постійний моніторинг сформованості просоціальних цінностей.

Встановлено, що оптимізація процесу функціонування групових цінностей в студентській групі в умовах освітньої взаємодії має розглядатися як цілеспрямований та поетапний процес, що відбувається під час спеціально організованої діяльності (соціально-психологічний тренінг, активне соціально-психологічне навчання), спрямований на розширення області свідомої ціннісно-сислової компетентності. Визначено, що оптимізація зазначеного

процесу можлива на підставі позитивних аксіологічних трансформацій, які охоплюють найбільш істотні аспекти життєдіяльності студентства в умовах освітнього середовища, що створюють життєву концепцію, філософію повсякденного життя, в якому переважають просоціальні ціннісні орієнтації.

Запропоновано комплексний програмно-цільовий проект з оптимізації процесу функціонування цінностей у студентських групах в умовах освітнього середовища. Системні заходи соціально-психологічного впливу в межах розробленого проекту були реалізовані у п'ять етапів (підготовчого, перехідного, продуктивного, стабілізаційного, моніторингового) та передбачали як групові, так й індивідуальні форми роботи (психотехнічні вправи, міні-лекції, групові дискусії, рольові ігри, робота малими групами, аналітична робота в групах, розв'язання проблемних ситуацій, рефлексія, гештальт-терапія, логотерапія, позитивна психотерапія, психосинтез, розвивальний коучинг та інші). Зокрема, групова дискусія, рольова гра та індивідуально-психологічні вправи дозволили прояснити і змінити думки, установки та позиції членів групи щодо функціонування цінностей та нормативного спілкування у процесі навчання. Специфіка цих методів полягала у забезпеченні спонтанності поведінки у студентській групі, інтеграції взаємин між її членами та психологічним аналізом результатів. Метод рольової гри надав можливість побачити членів групи не лише в міжособистісних стосунках, а й у процесі виконання певної соціальної ролі. Поведінка в рольовій грі надала змогу уточнити психодіагностичні припущення й з'ясувати як особистісна проблема деструктує неформальні стосунки, робить їх неефективними. Психологічні вправи сприяли більш глибокому й відкритому спілкуванню та згуртованості членів групи. Одним із провідних завдань формувального впливу ми вбачали розвиток комунікативних, перцептивних організаторських, конструктивних здібностей студентів як чинника збереження групових цінностей та ефективної міжособистісної взаємодії.

Застосовано основні принципи роботи психокорекційних груп: методологічні й організаційно-методичні принципи (включення в діяльність, активності, об'єктивації поведінки, дослідницької позиції, формування групи); принципи особистісного ставлення до партнерів по взаємодії (автентичності, емпатійності, відкритості, прийняття, довіри до своїх переживань, динамічності досвіду) (І. Ващенко, Л. Карамушка, С. Керрел, С. Кузікова, С. Максименко, К. Фопель та ін.).

Експериментальна вибірка була сформована з числа студентських груп, які брали участь на констатувальному етапі дослідження (60 груп). Методом попарного відбору сформована вибірка була розподілена за критерієм належності до навчальних курсів (рівня розвитку соціального середовища групи) на дві еквівалентні вибірки: експериментальну і контрольну по 30 груп (по 62 і 57 студентів відповідно у кожній вибірці). За даними констатувального експерименту 70% груп, які склали експериментальну вибірку, мали низький ступінь розвитку ціннісно-орієнтаційної єдності та 30% – середній. У контрольній вибірці 60% груп мали низький, а 40% – середній ступінь розвитку ціннісно-орієнтаційної єдності. У такий спосіб контрольна та експериментальна вибірки були кількісно еквівалентними за критеріями

ступеня розвитку ціннісно-орієнтаційної єдності та належності до навчальних курсів.

Оцінку змін у показниках функціонування цінностей у студентських групах було проведено за допомогою методик, які використовувалися на констатувальному етапі дослідження з застосуванням непараметричного методу перевірки статистичних гіпотез. Результати порівняльного аналізу I та II діагностичних зрізів показали, що після заходів формувального впливу має місце позитивна динаміка в експериментальній вибірці за всіма зазначеними показниками, що підтверджується їхньою обробкою за допомогою Т-критерію Вілкоксона. Зокрема, підвищився індекс групової згуртованості ($T=19,5$; $p \leq 0,05$), знизилася загальна негативна оцінка студентами психологічної атмосфери в студентській групі ($T=28,8$; $p \leq 0,05$). Серед студентів, внаслідок колективістського типу сприйняття групи, більш вираженою стала групова ідентифікація ($T=59,5$; $p \leq 0,01$). Мали місце суттєві позитивні зміни коефіцієнта групових очікувань та рівня адекватності самоочікувань ($T=72$; $T=68,6$; $p \leq 0,01$ відповідно). Найбільших змін у посиленні значущості цінностей респондентів набули соціально-орієнтовані цінності ($T=15,5$; $p \leq 0,05$). У контрольній вибірці за результатами I та II зрізів не відбулося статистично значущих відмінностей за параметрами функціонування цінностей у студентських групах ($p \geq 0,05$).

Зафіксовано позитивний вплив проведеної корекційної роботи на розвиток соціального середовища студентських груп експериментальної вибірки (див. рис. 1).

Примітка: 1 – формування нової групи; 2 – з’ясування форм діяльності; 3 – розпад на групи; 4 – зміцнення групової роботи; 5 – об’єднання.

Рис. 1. Порівняльний аналіз динаміки розвитку соціального середовища студентських груп (ряд 1 – I зріз; ряд 2 – II зріз)

Отже, після формувального впливу в експериментальній вибірці значно зменшилася кількість груп, які перебували на рівнях «з’ясування форм діяльності», «розпад на групи» ($G_{кр.}=11$; $p \leq 0,05$). Навпаки, на рівнях «зміцнення групової роботи» та «об’єднання» кількість груп після експерименту збільшилася ($G_{кр.}=13$; $p \leq 0,05$). Зменшилася кількість студентських груп, які перебували на рівні «формування нової групи»

($G_{кр.}=27$; $p \leq 0,05$) та скоротився час перебування на цьому рівні. На другому рівні після експерименту перебувало 16,6% груп, найбільша кількість з них – новостворені групи (10%). Термін перебування на цьому рівні також зменшився. Застосування зазначеного підходу в програмно-цільовому проекті дозволило скоротити перебування груп на рівні «розпад на групи» ($G_{кр.}=29$; $p \leq 0,05$) та створило передумови для формування подальшої згуртованості. Це сприяло зменшенню груп, які перебували на зазначеному рівні з 36,6% до 13,3% ($G_{кр.}=35$; $p \leq 0,05$). Найбільша кількість груп після експерименту перебувала на рівні «зміцнення групової діяльності» (30%) та «об'єднання» (33,3%).

З'ясовано, що позитивні зрушення в динаміці розвитку соціального середовища студентських груп сприяли підвищенню ступеня їх ціннісно-орієнтаційної єдності (див. табл. 1).

Таблиця 1

**Розвиток ціннісно-орієнтаційної єдності студентських груп
внаслідок оптимізації (N=60)**

Ступінь розвитку ціннісно- орієнтаційної єдності	Розподіл груп (%)					
	Експериментальна вибірка			Контрольна вибірка		
	I зріз	II зріз	різниця	I зріз	II зріз	різниця
Високий	0,0	30,0	30,0	0,0	10,0	10,0
Середній	30,0	55,0	25,0	40,0	50,0	10,0
Низький	70,0	15,0	-55,0	60,0	40,0	-20,0

Аналіз результатів I та II діагностичних зрізів засвідчив, що переважна більшість студентів, які приймали участь у формувальних студіях, зазнали позитивних змін у власній системі цінностей. Підвищився загальний рівень комунікабельності, смисложиттєвих, ціннісно- та нормотворчих орієнтацій студентів, що дозволило зменшити ригідність їх установок та прагматичність смислових конструктів. Зменшився дефіцит суспільно-значущих цінностей та зросла частка стабільних групових цінностей, що сприяло підвищенню активності у сферах самовизначення, самореалізації, навчання, професійного життя.

Використання методики експертної оцінки з рейтинг-оцінювання щодо визначення динаміки показників групових процесів в експериментальній вибірці (за оцінками студентів) надало можливість підтвердити вірогідне (в межах $1,5 \pm 0,45$ балів) зростання середніх показників, отриманих за психодіагностичними методиками, зокрема за шкалами ціннісно-орієнтаційної єдності, групової ідентичності, дотримання групових норм, рівня розвитку соціального середовища групи, рівня згуртованості студентської групи, соціально-психологічного клімату студентської групи та рівня взаємин в ній (змістових характеристик міжособистісної взаємодії).

Таким чином, отримані результати засвідчили ефективність застосованих методів формувального впливу в умовах освітнього середовища та показали, що запропонований комплексний програмно-цільовий проект з оптимізації процесу функціонування цінностей у студентських групах може

використовуватися як самостійно, так й у складі інших цільових програ відповідної спрямованості.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні наведено теоретичне узагальнення і нов розв'язання наукової проблеми функціонування цінностей у студентських групах в умовах освітнього середовища. Запропонована концепція дисертаційного дослідження забезпечила можливість системного розкриття соціально-психологічних основ виникнення та збереження цінностей студентських групах в умовах освітнього середовища; емпіричні результати довели можливість оптимізації процесу функціонування цінностей студентських групах із застосуванням програмно-цільового проекту щодо оптимізації цього процесу. Узагальнення отриманих у дисертаційному дослідженні результатів дозволило сформулювати такі висновки.

1. На підставі теоретико-методологічного аналізу наукових підходів до проблеми цінностей студентської молоді встановлено, що цінності розглядаються як певні ідеали або зразки, що вбирають у себе значущі явища дійсності, які відповідають основним потребам студентства як соціальної групи і потребам суспільства в цілому. Встановлено, що теоретичні концепції розкривають психологічну природу цінностей студентської молоді через її ціннісні орієнтації як системні утворення, які характеризуються суб'єктивністю, відкритістю, структурованістю, ієрархічністю динамічністю/стійкістю та виступають характеристикою змістовної сторони спрямованості, вибірковості поведінки і характеру оціночної діяльності. Визначено, що ціннісні орієнтації студентської молоді, як особливо соціально-демографічної групи, виступають регуляторами її соціальної активності та виникають тоді, коли вона інтеріоризує та екстеріоризує цінності у якості певних смислових утворень.

Встановлено, що системні трансформації політичних, економічних суспільних процесів призводять до становлення й розвитку нових ціннісних орієнтацій студентської молоді, як найбільш динамічної та сприйнятливої до таких змін соціальної групи, що може відбуватися внаслідок іманентної характеристики соціального становища студентства між пасивним об'єктом соціального піклування та активним суб'єктом соціальної дії. Показано, що переоцінка цінностей, яка відбувається на транзитивному етапі розвитку суспільства та виявляється в свідомості студентства, вимагає нових підходів до визначення соціально-психологічних засад функціонування цінностей в студентських групах в умовах освітнього середовища.

2. Показано, що зміна парадигми освіти від традиційної до суб'єкторієнтованої висуває перед освітніми установами проблему вдосконалення підготовки студентів у напрямку їх становлення як висококультурних, компетентних, мобільних, конкурентоспроможних фахівців. Натомість традиційна освітня практика недостатньо орієнтована на системність процесу функціонування цінностей у студентських групах в умовах освітньої взаємодії. Тому концептуальні підходи до процесу функціонування цінностей в студентських групах мають бути спрямовані на

вивчення та аналіз даного явища з позицій системності, що дозволяє розглянути виникнення, прийняття та збереження цінностей в системі «індивід – група», вивчення групових цінностей як соціально-психологічної категорії, які сприяють повноцінному функціонуванню групи як єдиного суб'єкта діяльності та взаємодії (з урахуванням соціально-психологічної специфіки освітнього середовища, соціально-психологічних особливостей членів групи, соціальної ситуації їх розвитку, показників психологічного змісту спільної діяльності, рівня розвитку соціального середовища груп та ступеня ціннісно-орієнтаційної єдності в них).

Концепція функціонування цінностей у студентських групах спирається на систему принципів – вихідних теоретичних положень, провідних ідей та основних вимог відповідно до встановлених психологічною наукою закономірностей, і реалізується в цілях, змісті, соціально-психологічних й психолого-педагогічних технологіях, діяльності викладачів та діяльності студентів в умовах освітньої взаємодії. Функціонування цінностей студентства відбувається за допомогою механізмів саморегуляції, що визначає успіх діяльності, та має прояв у вигляді сформованої ціннісної структури особистості студента. Так, розвинені механізми самоврядування, саморегуляції виступають чинником, який визначає дієвість всіх зазначених компонентів, стимулює поведінку суб'єкта діяльності. В основі розробленої концепції закладено інтегративний підхід та сукупність принципів (системності, динамічності, активності, відкритості, корпоративності, подієвості, інформативності, креативності, мобільності, діалогічності, перспективності), що забезпечують їх реалізацію та закономірності (взаємозв'язок об'єктивного і суб'єктивного, закономірного і стихійного, актуального і потенційного).

3. Аналіз динамічних процесів в студентських групах дозволив визначити рівні їх розвитку, в якості основних параметрів до визначення яких слугували: зміст та цінності спільної діяльності, активність особистості, зміст моральної спрямованості групи і організаційна єдність, групова згуртованість, організаційна структура. Стосовно динамічних процесів в соціальному середовищі групи, встановлено, що вона може перебувати на рівнях розвитку, які відрізняються однорідністю соціометричної структури, показником групової згуртованості, варіантами взаємин «студент – група». Показано, що сприятливою для формування соціально значущих цінностей студентської групи є позитивна, злагоджена атмосфера спільної взаємодії, у ході якої формується емоційна взаємозалежність, привабливість, моральна відповідальність, групова згуртованість, емоційна задоволеність спільною діяльністю. Доведено також позитивний вплив адекватних групових очікувань, соціально-психологічного досвіду взаємодії членів групи і сприятливого соціально-психологічного клімату на активізацію просоціальних цінностей. Визначено, що високі рівні розвитку студентської групи представлені високим рівнем групової згуртованості, позитивною психологічною атмосферою у групі, колективістським типом сприйняття групи, сформованістю соціально-психологічних очікувань в міжгруповій взаємодії, перевагою соціально-орієнтованих і професійних цінностей. Тому вивчення проблеми функціонування цінностей в студентських групах здійснювалося через призму

включення студентів в соціальне середовище групи з різним рівнем (початковим, низьким, середнім, базовим, високим) її розвитку.

4. Розроблено структурну модель функціонування цінностей у студентських групах в умовах освітнього середовища та проведено її операціоналізацію. Модель дає можливість зафіксувати таку характеристику процесу функціонування цінностей у студентських групах як процесуальність. Позначаючи протяжність розвитку і ціннісного самовизначення студентів в освітньому середовищі, вона визначає просторовий і часовий вектори виникнення та збереження цінностей у студентських групах. Модель відображає закономірності концепції функціонування цінностей в студентських групах, які визначають, зокрема, позитивні стратегії ціннісного самовизначення студентів у соціальному середовищі групи. Виокремлено критерії (інформаційно-пізнавальний, ціннісно-детермінований, соціально-діяльнісний) та показники (самотійності, значимості, соціальної активності) ціннісного самовизначення студентів у соціальному середовищі групи, за допомогою яких виділено стадії цього процесу (ціннісно-мотиваційну, ідентифікаційну, адаптаційну, орієнтаційну, персоналізаційну). Виявлено структуру функціонально-орієнтуючих кластерів цінностей у студентських групах (інтегральний (інтегральний базис та інтегральний резерв), диференціальний (опонуючий диференціал і конфліктогенна периферія) кластери) та розкрито специфіку життєдіяльнісного, інституційно-регулятивного і комунікативного кластерів цінностей.

5. Розроблена структурна модель диференціації соціально-психологічних чинників функціонування цінностей в студентських групах в умовах освітньої взаємодії. Визначено, що на виникнення групових цінностей впливають єдність цілей, мотивів, ціннісних орієнтацій членів групи, подібність їх поглядів та установок, смисложиттєвих та нормотворчих орієнтацій; обґрунтовані групові очікування та розподіл ролей в реалізації спільної діяльності; успіх у виконанні групових ролей та опосередкування цього успіху емоційними станами студентів; пізнавальна, соціальна, моральна активність членів групи; успішність групових дій самоконтролю й самореалізації; активізація соціально-значущих мотивів; емоційна та комунікативна психологічна єдність, яка характеризує процес міжособистісного пізнання та взаєморозуміння між членами студентської групи; позитивний соціально-психологічний клімат на рівні емоційного, когнітивного та поведінкового компонентів.

Основними соціально-психологічними чинниками збереження групових цінностей є: розвиток комунікативних, перцептивних, організаторських, конструктивних здібностей студентів; загальний успіх членів групи; злагоджена атмосфера спільної взаємодії з емоційною взаємозалежністю, привабливістю, моральною відповідальністю, задоволеністю спільною діяльністю; групова згуртованість; групова ідентичність, задоволеність кожного членством у групі, спільною груповою діяльністю; соціально-психологічний досвід взаємодії членів групи; демократичний стиль спілкування і взаємодії з участю членів групи у прийнятті групових рішень; психологічна сумісність і спрацьованість членів групи; бажання членів групи

знайти продуктивні рішення в конфлікті та конструктивне розв'язання конфліктних ситуацій; стійкі стосунки у групі; дотримання групових норм.

6. Розроблено комплексний програмно-цільовий проект з оптимізації процесу функціонування цінностей у студентських групах в умовах освітнього середовища з залученням інтенсивних формувальних впливів за допомогою інноваційних соціально-психологічних методів і технологій. Системні заходи соціально-психологічного впливу в межах запропонованого проекту передбачали послідовність оптимізаційних дій і були реалізовані на підготовчому, перехідному, продуктивному, стабілізаційному, моніторинговому етапах.

Ефективність запропонованого програмно-цільового проекту доведена вірогідним зростанням за показниками рівня розвитку соціального середовища студентських груп і ступеня ціннісно-орієнтаційної єдності в них, групової ідентичності, дотримання групових норм, соціально-психологічного клімату студентської групи, її згуртованості та міжособистісних стосунків у групі. Досягли вдосконалення вміння студентів змінювати в конструктивному напрямку ставлення до ціннісних та нормативних групових категорій, власних думок та дій; самостійний пошук шляхів стабілізації та збереження групових цінностей. Підвищився загальний рівень комунікабельності, смисложиттєвих, ціннісно- та нормотворчих орієнтацій студентів, що дозволило зменшити ригідність їх установок та прагматичність смислових конструктів. Зменшився дефіцит суспільно-значущих цінностей та зросла частка стабільних групових цінностей, що сприяло підвищенню активності у сферах самовизначення, самореалізації, навчання, професійного життя.

7. Основними складовими ефективної реалізації комплексного програмно-цільового проекту з оптимізації процесу функціонування цінностей у студентських групах є: аксіологізація простору освітньої взаємодії в напрямку оптимізації процесу розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості студента та викладача за допомогою застосування комплексу діагностичних і розвивальних аксіологічних технологій в рамках професійного навчання; оволодіння студентами знаннями про цінності студентської групи та процес їх функціонування; відкриття та оволодіння новими цінностями та пошук сутнісних смислів життєдіяльності, подолання надмірної індивідуалізації або колективізації ціннісних орієнтацій; посилення інформаційного забезпечення дотримання групових норм-цінностей, зміцнення внутрішньо-особистісних ресурсів споживачів групових цінностей; формування позитивно-критичного ставлення суб'єктів групової взаємодії до групових цінностей шляхом активізації активних методів соціально-психологічного впливу.

Перспективи подальшого дослідження. Дослідження не поглинає всіх аспектів розглянутої проблеми. Подальше вивчення означеного кола питань видається перспективним в напрямку соціокультурного та міжкультурного порівняльного аналізу процесу формування групових цінностей з врахуванням й тих процесів групового впливу, які відбуватимуться у різних соціальних системах та спільнотах та на різних етапах соціалізації особистості. Перспектива подальших наукових пошуків полягає також у з'ясуванні ролі соціально-економічних чинників у процесі формування ціннісно-сміслової сфери молоді та етнопсихологічних аспектів прояву її нормативної поведінки.

Науковий інтерес викликає проведення розгалужених емпіричних студій вікових і статевих особливостей оптимізації процесу функціонування цінностей в різнотипових групах молоді з метою розробки і запровадження інноваційних соціально-психологічних технологій в умовах суспільних трансформацій.

Основний зміст дисертації відображено в таких публікаціях автора:

1. Монографії:

1.1. Михайлишин У.Б. Становлення студентства в стресогенних обставинах економічної соціалізації / У.Б. Михайлишин // Соціально-психологічні проблеми становлення особистості в стресогенних обставинах економічної соціалізації : [монографія] / У.Б. Михайлишин, О.М. Собченко / За наук. ред. О.М. Собченко. – К. : Кондор, 2014. – С. 34 – 52. *(Доробок автора полягає у визначенні соціально-психологічних проблем становлення особистості студента в стресогенних обставинах економічної соціалізації).*

1.2. Михайлишин У.Б. Психологія функціонування цінностей у студентських групах: [монографія] / У.Б. Михайлишин. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2016. – 389 с.

1.3. Михайлишин У.Б. Психологічна характеристика студентства як особливої соціально-вікової групи / У.Б. Михайлишин // Відповідальність як чинник адаптації студентів до навчання у вищому навчальному закладі : [монографія] / У.Б. Михайлишин та ін. ; за заг. ред. Н.Є. Завацької. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2016. – С. 28 – 46. *(Доробок автора полягає у визначенні психологічної характеристики студентської молоді як особливої соціально-вікової групи).*

1.4. Михайлишин У.Б. Теоретичні підходи до вивчення професійно-важливих якостей особистості / У.Б. Михайлишин // Соціально-психологічні засади розвитку професійно-важливих якостей у молоді : [монографія] / У.Б. Михайлишин та ін. ; за заг. ред. Н.Є. Завацької. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2016. – С. 10 – 24. *(Доробок автора полягає в узагальненні теоретико-методологічних підходів до проблеми формування професійно-важливих якостей студентської молоді).*

1.5. Михайлишин У.Б. Динаміка показників адаптаційного входження студентів першого курсу у професійно-освітню діяльність / У.Б. Михайлишин // Психологія адаптації студентів до навчальної діяльності : [монографія] / У.Б. Михайлишин та ін. ; за заг. ред. М.С. Корольчука. – Ужгород : ТОВ «РІК-У», 2017. – С. 62 – 89. *(Доробок автора полягає у виокремленні динаміки показників адаптаційного входження студентів у професійно-освітню діяльність).*

2. Навчально-методичні посібники:

2.1. Михайлишин У.Б. Психодіагностика в діяльності соціально-психологічної служби ВНЗ : навч.-метод. посіб. / У.Б. Михайлишин, І.В. Козубовська. – Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2015. – 30 с. *(Доробок автора полягає у визначенні психодіагностичних засад в роботі соціально-психологічної служби вищого навчального закладу).*

2.2. Михайлишин У.Б. Спілкування в діяльності фахівців соціально-психологічної служби : навч.-метод. посіб. / У.Б. Михайлишин,

І.В. Козубовська. – Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2015. – 40 с. *(Доробок автора полягає в розкритті особливостей комунікативної взаємодії в діяльності фахівців соціально-психологічної служби).*

2.3. Михайлишин У.Б. Організація продуктивного дозвілля молоді в діяльності соціально-психологічної служби вищого навчального закладу : навч.-метод. посіб. / У.Б. Михайлишин, І.В. Козубовська. – Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2015. – 22 с. *(Доробок автора полягає в узагальненні сучасних підходів до організації продуктивного дозвілля молоді в діяльності соціально-психологічної служби ВНЗ).*

3. Статті у наукових фахових виданнях:

3.1. Михайлишин У.Б. Особливості проявів тривожності у молоді / У.Б. Михайлишин // Проблеми екстремальної та кризової психології : зб. наук. праць Національного університету цивільного захисту України. – Вип. 13. – Х. : НУЦЗУ, 2013. – С. 186 – 196.

3.2. Михайлишин У.Б. Емоційний стан як системоутворюючий чинник поведінки молоді / У.Б. Михайлишин // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2014. – № 1 (33). – С. 246 – 253.

3.3. Михайлишин У.Б. Саморегуляція психічних станів у майбутніх працівників органів внутрішніх справ / У.Б. Михайлишин // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – Вип. 31. – К. : Гнозис, 2014. – С. 107 – 113.

3.4. Михайлишин У.Б. Особливості розвитку емоційно-вольової сфери майбутніх працівників органів внутрішніх справ України / У.Б. Михайлишин // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2014. – № 3 (35). – С. 231 – 241.

3.5. Михайлишин У.Б. Методологія дослідження у психології: тенденції розвитку крізь призму діахронії / У.Б. Михайлишин // Technologies of intellect development. – [Електронний ресурс]. – 2014. – Vol. 1, No 5. – Режим доступу : http://www.psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/issue/current

3.6. Михайлишин У.Б. Подолання посттравматичного синдрому в період реадaptaції / У.Б. Михайлишин, О.М. Собченко // Вісник національного університету оборони України : зб. наук. праць. – К. : НУОУ, 2014. – Вип. 5 (42). – С. 291 – 295. *(Особистий внесок автора полягає у визначенні ролі ціннісно-мотиваційної сфери молоді у подоланні посттравматичного синдрому та оформленні висновків).*

3.7. Михайлишин У.Б. Соціально-психологічна проблематика формування та збереження системи цінностей молоді в умовах освітньої взаємодії / У.Б. Михайлишин // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / За ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. – Т. I : Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. – Вип. 43. – К. : Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2015. – С. 117 – 120.

3.8. Михайлишин У.Б. Гендерні розбіжності у процесі функціонування групових цінностей студентів вищих навчальних закладів /

У.Б. Михайлишин // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. – № 2 (37). – Т. 2. – С. 187 – 192.

3.9. Михайлишин У.Б. До аналізу світового досвіду вивчення групових цінностей / У. Б. Михайлишин // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. – № 2 (37). – Т. 3. – С. 147 – 152.

3.10. Михайлишин У.Б. Соціально-психологічні особливості динамічних основ функціонування цінностей у групі / У.Б. Михайлишин // Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка ; Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / За наук. ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. – Вип. 30. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. – С. 407 – 416.

3.11. Михайлишин У.Б. Вплив групових цінностей на становлення соціальної зрілості студентства / У. Б. Михайлишин // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. – № 3 (38). – С. 272 – 280.

3.12. Михайлишин У.Б. Концептуальний аналіз поняття «цінності» особистості та його порівняльний зміст / У. Б. Михайлишин // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. – № 3 (38). – Т. 2. – С. 225 – 234.

3.13. Соломка Е.Т. Психологічні особливості Інтернет-залежності в ранньому юнацькому віці / Е.Т. Соломка, У.Б. Михайлишин // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – Т. XI : Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. – Вип. 13. – К. : Гнозис, 2015. – С. 247 – 256. *(Особистий внесок автора полягає у здійсненні психологічного аналізу наукових підходів до особливостей системи цінностей та Інтернет-залежності в юнацькому віці й оформленні висновків).*

3.14. Михайлишин У.Б. Функціонування цінностей в студентських групах та їх взаємозв'язок із психологічними механізмами групової динаміки / У. Б. Михайлишин // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. – № 3 (38). – Т. 3. – С. 236 – 246.

3.15. Михайлишин У.Б. Уровень субъективного контроля личности и влияние групповых ценностей на его формирование / У.Б. Михайлишин // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. – Серия : Философия. Психология. Социология. – Курск : Призма, 2016. – № 3 (117). – С. 99 – 102.

3.16. Михайлишин У.Б. Взаимосвязь креативности и нормативно-ценностного влияния в группе / У.Б. Михайлишин // Журнал научных

публикаций аспирантов и докторантов. – Серия : Философия. Психология. Социология. – Курск : Призма, 2016. – № 4 (118). – С. 123 – 125.

3.17. Михайлишин У.Б. Оптимизации процесса функционирования ценностей в студенческих группах в условиях образовательного взаимодействия / У.Б. Михайлишин // Символ науки : междунар. науч. журн. – Серия: Психологические науки. Социологические науки. – Уфа : Омега-Сайнс, 2016. – №8(20). – Ч. 2. – С. 177 – 179.

3.18. Mykhaylyshyn U.B. Socio-psychological aspects of the value-personal formation of the student youth / U.B. Mykhaylyshyn // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2016. – № 1 (39). – С. 140 – 150.

3.19. Михайлишин У.Б. Соціально-психологічні особливості системи ціннісних орієнтацій студентської молоді: до постановки проблеми / У.Б. Михайлишин // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / За ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. – Т. I : Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. – Вип. 45. – К. : Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2016. – С. 133 – 137.

3.20. Zavatska N.E. Adaptative potential students as internal resources mastery under transformation of society / N. E. Zavatska, U.B. Mykhaylyshyn // Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. – Vol. 4, No. 1. – Ivano-Frankivsk : Precarpathian National University of Vasyl Stefanyk, 2017. – P. 117–125. *(Особистий внесок автора полягає у виокремленні впливу цінностей студентів вищих навчальних закладів на їх адаптивний потенціал).*

3.21. Mykhaylyshyn U.B. Analysis of modern approaches to the formation of the organizational culture of applicants for higher education / U.B. Mykhaylyshyn, V.Yu. Zavatskyi // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2017. – № 1 (42). – С. 198 – 206. *(Особистий внесок автора полягає у визначенні взаємозв'язку ціннісної сфери здобувачів вищої освіти та їх організаційної культури).*

3.22. Боярин Л.В. Соціально-психологічні особливості ціннісних орієнтацій особистості в аспекті прояву брехливості / Л.В. Боярин, У.Б. Михайлишин, Ю.А. Завацький, І.Є. Жигаренко // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2017. – № 2 (43). – С. 36 – 44. *(Особистий внесок автора полягає у розкритті соціально-психологічних особливості ціннісних орієнтацій молоді в умовах освітньої взаємодії).*

3.23. Михайлишин У.Б. Психологічні основи виникнення та збереження цінностей у студентській групі / У.Б. Михайлишин // Вісник Дніпропетровського університету. – Серія : Психологія. – Вип. 23. – Дніпро : Ліра, 2017. – С. 82 – 90.

3.24. Михайлишин У.Б. Психологічні особливості впливу ціннісних орієнтацій на формування особистості в юнацькому віці / У.Б. Михайлишин, В.Ю. Завацький // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук.

праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2017. – № 3 (44). – С. 136 – 148. (Особистий внесок автора полягає у виокремленні психологічних особливостей впливу ціннісних орієнтацій на становлення особистості студента вищого навчального закладу).

4. Статті у матеріалах науково-практичних конференцій та інших виданнях:

4.1. Михайлишин У.Б. Трансформації ціннісної сфери студентів вищих навчальних закладів: соціально-психологічний аналіз / У.Б. Михайлишин // Матеріали I міжнар. наук.-практ. конф. «Актуальні питання соціальної та практичної психології у координатах сучасних парадигм», 20 лист. 2012 р. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2012. – С. 99 – 101.

4.2. Михайлишин У.Б. До проблеми нормативно-правової соціалізації особистості в юнацькому віці / У.Б. Михайлишин // Матеріали наук.-практ. конф. «Бочаровські читання», 29 берез. 2013 р., м. Харків. – Х. : Харківський національний університет внутрішніх справ МВС України, 2013. – С. 127 – 129.

4.3. Михайлишин У.Б. Вивчення розвитку і реалізації ініціативності особистості у студентській групі / У.Б. Михайлишин // Матеріали II Всеукраїнського наук.-практ. семінару «Теорія і практика психологічної допомоги: сучасні виміри», 18-20 квіт. 2013 р. / За заг. ред. проф. Н.Є. Завацької. – Луганськ : Вид-во «Ноулідж», 2013. – С. 54 – 57.

4.4. Михайлишин У.Б. Особливості самореалізації студентів соціономічного профілю в умовах групової взаємодії / У.Б. Михайлишин // Матеріали XIX регіональної наук.-практ. конф. з проблем сучасної освіти «Університет і регіон», 31 жовт.-1 лист. 2013 р. / за заг. ред. проф. О.Л. Голубенка. – Луганськ : Вид-во Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, 2013. – С. 151 – 153.

4.5. Михайлишин У.Б. Детермінанти розвитку негативних емоційних станів студентства / У.Б. Михайлишин // Освіта регіону: Політологія, психологія, комунікації : наук. журн. – К. : Університет «Україна», 2013. – Вип. 4 (34). – С. 268 – 276.

4.6. Михайлишин У.Б. Мотивація як фактор професійного росту майбутніх працівників органів внутрішніх справ / У.Б. Михайлишин // Матеріали наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки вищих навчальних закладів МВС України», 14 берез. 2014 р., м. Харків. – Х. : Харківський національний університет внутрішніх справ МВС України, 2014. – С. 60 – 63.

4.7. Михайлишин У.Б. Особливості прояву особистісної тривожності в юнацькому віці / У.Б. Михайлишин // Матеріали II наук.-практ. конф. «Бочаровські читання», 28 берез. 2014 р., м. Харків. – Х. : Харківський національний університет внутрішніх справ МВС України, 2014. – С. 223 – 227.

4.8. Михайлишин У.Б. Специфіка нормативної поведінки в юнацькому віці / У.Б. Михайлишин // Матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. «Актуальні питання соціальної та практичної психології у координатах сучасних парадигм», 25-26 квіт. 2014 р., м. Луганськ / За заг. ред. проф. Н.Є. Завацької. –

Луганськ : Вид-во Східноукраїнського національного університету ім. Володимира Даля. 2014. – С. 119 – 122.

4.9. Михайлишин У.Б. Емоційно-вольові якості особистості в навчально-професійній діяльності / У.Б. Михайлишин // Матеріали III міжнар. наук.-практ. конф. «Актуальні питання соціальної та практичної психології у координатах сучасних парадигм», 23-24 січня 2015 р., м. Северодонецьк / За заг. ред. проф. Н.Є. Завацької. – Северодонецьк : Вид-во Східноукраїнського національного університету ім. Володимира Даля. 2014. – С. 108 – 112.

4.10. Михайлишин У.Б. Розвиток професійного стресу у працівників органів внутрішніх справ (мотиваційно-ціннісна сфера) / У.Б. Михайлишин // Матеріали наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки вищих навчальних закладів МВС України», 16 квіт. 2015 р., м. Харків. – Х. : Харківський національний університет внутрішніх справ МВС України, 2015. – С. 43 – 46.

4.11. Михайлишин У.Б. Соціально-психологічні основи екологізації способу життя сучасної молоді в умовах освітньої взаємодії / У.Б. Михайлишин // Матеріали XII наук.-практ. конф. (з міжнародною участю) «Соціально-психологічні проблеми гендерної стратифікації суспільства», 16-17 квіт. 2015 р., м. Северодонецьк. – Северодонецьк : Вид-во Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, 2015. – С. 67 – 68.

4.12. Михайлишин У.Б. Становлення цінностей особистості в українській реальності / У.Б. Михайлишин // Матеріали X міжнар. наук.-практ. конф. «Інституціональні перетворення в суспільстві: світовий досвід і українська реальність», 11-13 верес. 2015 р., м. Мелітополь / за заг. ред. М.М. Радевої. – Мелітополь : ТОВ «Колор Принт», 2015. – С. 137 – 140.

4.13. Михайлишин У.Б. Становлення та розвиток цінностей особистості в контексті впливу ситуації глобалізації / У.Б. Михайлишин // Матеріали наук.-практ. конф. [з міжнар. участю] «Бочаровські читання», 18 берез. 2016 р., м. Харків. – Х. : Харківський національний університет внутрішніх справ МВС України, 2016. – С. 315 – 317.

4.14. Михайлишин У.Б. Соціально-психологічний аналіз типологій системи цінностей особистості у зарубіжній науковій думці / У.Б. Михайлишин // *Virtus : Scientific Journal* / Editor-in-Chief M.A. Zhurba. – Series: Philosophy. Psychology. Pedagogy. – №5. – Canada : Center of modern pedagogy «Learning without Frontiers», 2017. – С. 113 – 115.

4.15. Михайлишин У.Б. До питання формування системи цінностей майбутнього правоохоронця / У.Б. Михайлишин // Матеріали наук.-практ. конф. «Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України», 8 квіт. 2016 р., м. Харків. – Х. : Харківський національний університет внутрішніх справ МВС України, 2016. – С. 57 – 59.

4.16. Михайлишин У.Б. Модернизация человеческого капитала в условиях социальной и экономической нестабильности на примере работы со студенческой молодежью / У.Б. Михайлишин // Матеріали XV міжнар. наук. конф. «Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy w kierunku modernizacji

kapitału ludzkiego», 22–23 września 2016 r., Rzeszów. – Rzeszów : Uniwersytet Rzeszowski, 2016. – S. 8.

4.17. Михайлишин У.Б. Соціально-психологічна специфіка функціонування цінностей в студентській групі / У.Б. Михайлишин // Матеріали V міжнар. наук.-практ. конф. «Сучасні проблеми гуманітарної науки і практики: філософський, психологічний та соціальний виміри», 24-25 лист. 2016 р., м. Київ ; м. Северодонецьк. – Северодонецьк : Вид-во Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, 2016. – С. 138 – 140.

4.18. Михайлишин У.Б. Особистісна активність студентської молоді в освітньому просторі / У.Б. Михайлишин // Матеріали III міжнар. наук.-практ. конф. «Генеза буття особистості», 20 груд. 2016 р., м. Київ. – К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2017. – С. 147 – 148.

4.19. Завацька Н.Є. Теоретико-методологічні основи вивчення проблеми адаптації до навчання студентської молоді в умовах освітнього середовища ВНЗ / Н.Є. Завацька, У.Б. Михайлишин // Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. «Inovačné výskum v oblasti sociológie, psychológie a politológie», 10-11 marca 2017 r., Sládkovičovo. – Vydal : Vysoká škola Danubius, 2017. – S. 78 – 81 (*Доробок автора полягає у визначенні впливу ціннісних орієнтацій молоді на процес її адаптації до навчання в умовах освітнього середовища ВНЗ*).

4.20. Михайлишин У.Б. Ціннісні орієнтації в структурі особистості / У.Б. Михайлишин // Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. С.П. Бочарової «Особистість, суспільство, закон: психологічні проблеми та шляхи їх розв'язання», 30 берез. 2017 р., м. Харків. – Х. : ХНУВС, 2017. – С. 50 – 52.

4.21. Михайлишин У.Б. Соціально-психологічна інтерпретація функціонування цінностей в студентських групах / У.Б. Михайлишин, Н.Є. Завацька // Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. «Forming of modern educational environment: benefits, risks, implementation mechanisms», 29 верес. 2017 р., м. Тбілісі. – Tbilisi : Sul Khan-Saba Orbeliani Teaching University, 2017. – Ч. 1. – С. 28 – 31. (*Доробок автора полягає в соціально-психологічній інтерпретації особливостей функціонування цінностей в студентських групах*).

АНОТАЦІЇ

Михайлишин У.Б. Соціально-психологічні засади функціонування цінностей у студентських групах в умовах освітнього середовища. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи. – Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля МОН України. – Северодонецьк, 2018.

Дисертаційне дослідження присвячене вивченню соціально-психологічних засад функціонування цінностей у студентських групах в умовах освітнього середовища.

Проведено системно-структурний аналіз категорії цінностей студентської групи з позиції різновидових теоретико-методологічних перспектив, які характеризують групові цінності як важливий структурний компонент динамічного функціонування студентської групи. Визначено концепцію процесу функціонування цінностей в студентських групах в умовах освітнього середовища, в основу якої закладено інтегративний підхід та сукупність принципів (системності, динамічності, активності, відкритості, корпоративності, подієвості, інформативності, креативності, мобільності, діалогічності, перспективності). Розкрито вплив групових очікувань та групової динаміки, зміни рівня розвитку соціального середовища студентських груп та ступеня ціннісно-орієнтаційної єдності на процес функціонування цінностей в них. Розроблено структурну модель функціонування цінностей в студентських групах та проведено її операціоналізацію з виділенням критеріїв, показників ціннісного самовизначення студентів у соціальному середовищі групи і стадій цього процесу. Визначено структуру функціонально-орієнтуючих кластерів цінностей у студентській групі (інтегральний (інтегральний базис та інтегральний резерв), диференціальний (опонуючий диференціал і конфліктогенна периферія) кластери). Виокремлено соціально-психологічні чинники виникнення та збереження цінностей в студентських групах в умовах освітнього середовища та побудовано структурну модель їх диференціації.

Запропоновано комплексний програмно-цільовий проект з оптимізації процесу функціонування цінностей у студентських групах в умовах освітнього середовища з визначенням методологічних і змістово-процесуальних засад та основних складових його ефективною реалізації.

Ключові слова: студентська молодь, студентська група, цінності, функціонування цінностей у студентських групах, оптимізація.

Михайлишин У.Б. Социально-психологические основы функционирования ценностей в студенческих группах в условиях образовательной среды. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора психологических наук по специальности 19.00.05 – социальная психология; психология социальной работы. – Восточноукраинский национальный университет имени Владимира Даля МОН Украины. – Северодонецк, 2018.

Диссертационное исследование посвящено изучению социально-психологических основ функционирования ценностей в студенческих группах в условиях образовательной среды.

Проведен системно-структурный анализ категории ценностей в студенческих группах с позиции разных теоретико-методологических перспектив, которые характеризуют групповые ценности как важный структурный компонент динамического функционирования студенческой группы. Обоснована совокупность показателей полифункциональности групповых ценностей и их конотативное содержание. Выявлена структурно-функциональная семантика категории образовательного взаимодействия в социальной психологии и специфика образовательной среды как целостного и системного явления в контексте их влияния на функционирование ценностей в

студенческих группах. Определена концепция процесса функционирования ценностей в студенческих группах в условиях образовательной среды, в основу которой заложен интегративный подход и совокупность принципов (открытости, корпоративности, свободы, событийности, информативности, креативности, мобильности, диалогичности). Раскрыто влияние групповой динамики, а именно изменения уровня (начального, низкого, среднего, базового, высокого) развития социальной среды (формирование новой группы, выяснение форм деятельности, распад на группы, укрепление групповой работы, объединение) студенческой группы на процесс функционирования ценностей в ней и степени ценностно-ориентационного единства группы.

Разработана структурная модель функционирования ценностей в студенческих группах и проведена ее операционализация с выделением критериев (информационно-познавательного, ценностно-детерминированного, социально-деятельностного), показателей (самостоятельности, значимости, социальной активности) ценностного самоопределения студентов в социальной среде группы и стадий этого процесса (мотивационно-ценностного, идентификационного, адаптационного, ориентационного, интегративного). Выявлена структура функционально-ориентирующих кластеров ценностей студентов в группе (интегральный (интегральный базис и интегральный резерв), дифференциальный (оппонирующий дифференциал и конфликтогенная периферия) кластеры), раскрыта специфика жизнедеятельностного, институционально-регулятивного и коммуникативного кластеров. Выделены социально-психологические факторы возникновения и сохранения ценностей в студенческих группах в условиях образовательной среды.

Разработан комплексный программно-целевой проект по оптимизации процесса функционирования ценностей в студенческих группах в условиях образовательной среды и выделены основные составляющие его эффективной реализации. Эффективность предложенного проекта доказана достоверным повышением показателей уровня развития социальной среды студенческих групп и степени ценностно-ориентационного единства в них, групповой идентичности, соблюдения групповых норм, социально-психологического климата студенческой группы, ее сплоченности и групповой идентичности. Достигли совершенствования умения студентов менять в конструктивном направлении отношение к ценностным и нормативным групповым категориям; самостоятельный поиск путей стабилизации и сохранения групповых ценностей.

Ключевые слова: студенческая молодежь, студенческая группа, ценности, функционирование ценностей в студенческих группах, оптимизация.

Mykhaylyshyn U.B. Socio-psychological foundations of the functioning of values in student groups in the educational environment. – Manuscript.

Dissertation for the degree of doctor of psychological sciences, speciality, 19.00.05 – social psychology, psychology of social work. – Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University Ministry of Education of Ukraine. – Severodonetsk, 2018.

The dissertation is devoted to the study of socio-psychological foundations of the functioning of values in student groups in the educational environment.

System-structural analysis of the category of values of the student group from the standpoint of various theoretical and methodological perspectives that characterize group values as an important structural component of the dynamic functioning of the student group is carried out. The concept of the process of functioning of values in student groups in the conditions of the educational environment is determined, which is based on an integrative approach and a set of principles (system, dynamism, activity, openness, corporate identity, events, informativeness, creativity, mobility, dialogue, perspective). The influence of group expectations and group dynamics, changes in the level of development of the social environment of student groups and the degree of value-orientation unity on the process of functioning of values in them are revealed. The structural model of the functioning of values in the student groups was developed and its operationalization was carried out with the allocation of criteria, indicators of value self-determination of students in the social environment of the group and stages of this process. The structure of functionally oriented value clusters in the student group (integral (integral basis and integral reserve), differential (oppositional differential and conflictogenic periphery) clusters) is determined. The socio-psychological factors of the emergence and preservation of values in student groups in the educational environment are singled out and a structural model of their differentiation is constructed.

The complex program-target project on optimization of the functioning of values in student groups in the conditions of the educational environment with the definition of methodological and substantive-procedural principles and the main components of its effective implementation is proposed.

Key words: student youth, student group, values, functioning of values in student groups, optimization.